

ԱՐԶԱԳԱՆԻ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԾԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԳՈՒՐՍ Է ԳԱԼԻՍ ԿԻՐՍԱԿԷ ԸՐԵՐԸ

Տարեկան բաժանորդագրինն է 4 ռ. 4 րուբլի: Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է «ԱՐԶԱԳԱՆԻ»-ի խմբագրատանը և Կենտրոնական Գրավաճառանոցում: Օտարաքաղաքացիք դիմում են՝ Тифлис, Редакция „Арцаганъ“.

Առանձին համարները 10 Կ.

Յայտարարութիւնների բառին 2 Կ.

1887-ին
(ՎԵՅԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ)

„ԱՐԶԱԳԱՆԻ“

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹԸ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒՄ Է

ՄԻՆԵՐՈՅՆ ԴԻՐԲՈՎ ԵՒ ՀԵՏԵՒԵԱԼ ՊՐՕԳՐԱՄԱՅՈՎ.

I. Տեղեկութիւններ կառավարութեան գործողութիւնների և օրէնսդրական միջոցների մասին:—II. Առաջնորդող յօդուածներ հասարակական կեանքի նշանաւոր հարցերի վերաբերութեամբ:—III. Թղթակցութիւններ հայաբնակ տեղերից, ընդհանուր տեսութիւն հայ և օտար լրագիրների տեղեկութիւնների և կարծիքների:—IV. Տնտեսական և առևտրական հարցերի քննադատութիւն:—V. Յօդուածներ ժողովրդական կրթութեան վերաբերութեամբ:—VI. Արտաքին տեսութիւն, յօդուածներ և տեղեկութիւններ արտասահման հասարակական և քաղաքական կեանքի նշանաւոր անցքերի մասին:—VII. Կրիտիկա և մատենախոսութիւն:—VIII. Ֆելետոն:—IX. Զանազան լուրեր:—X. Յայտարարութիւններ:

«ԱՐԶԱԳԱՆԻ» 1887 թ. ԿՍԵՒՍԱՍԿԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ ԱՆՁԻՆՔ.

Պ. պ. Բէհրլեան իշխ. Կ., Բէկնազարեան Ս., Բաբայեան Բ., Երեցեան Ա., Զեյնսկիյ Ս., Խալաթեան Գ., Մատինեան օր. Մար., Շիրվանզադէ, Պատկանեան Ռափայել, Պառչեան Պերճ, Սունդուկեան Գ., Վարդանեան Փ., Վաղինակ, Տէր-Ղևոնդեան Ն., Տիգրանեան Յ., Բաֆֆի, Քաջբերունի, Քիշմիշեան Ա., Բարխուդարեան Գ., Յարոյ, Ն. Աբէլեան, Զիգանեան և այլք:

Տարեկան բաժանորդագրինն է . . . 5 Ր.

Կէս տարուանը 3 Ր.

Թիֆլիսում ստորագրութիւնն ընդունվում է խմբագրատանը և «Կենտրոնական գրավաճառանոցում»:

Օտարաքաղաքացիք դիմում են՝ Тифлис, въ Редацію „АРЦАГАНЪ“. Արտասահմանից՝ Tiflis. Redaction du journal „ARDZAGANG“.

ԱՊՍՈՒԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԶԷ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հայկական գրականութիւնը օտարների աչքում:—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Մի հայ լրագրի երեւակազական լուրը: Հայկական թատրոն և նուագահանդէս չօգուտ թատրոնական ֆօնդի: Պարահանդէս: Լուրեր. Արտասահմանից, Պօլսից, Ղուբալցից և Բաթումից: «Մշակի» լուրերը: Նամակներ Մոսկվայից: «Արձագանքի» օրինակները նուիրողներ:—ՏԱՃԿԱԿԱՆ ՀԱՅՍՏԱՆ: Վանի բանտարկուածները:—ՄԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ: Հոմերոսի Ոդիսականը և Իլիականը:—ՖԷԼԵՏԷՍՈՒՆ: Նոր տարի նոր համբաւ: Սամուէլ, ՅԱՅԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՕՏԱՐՆԵՐԻ ԱԶԳՈՒՄ

Եւրոպայում քաջ յայտնի կրիտիկոս և գրականութեան պատմութեան մասնագէտ Karl Bleibtreu (Կարլ Բլայթրէյլ Magazin für die Litteratur de In-und Auslandes շաբաթաթերթում նորագոյն լոյս տեսած գրքերի տեսութիւնն անելով, գրում է հետևեալը.

«Kleine Erzählungen und Kriegsbilder» von Graf L. Tolstoi. Aus dem Russischen von W. P. Graff. (Berlin, Wilhelmi.) Das magische Halbdunkel der Stimmung, welches der russischen Litteratur ihre Signatur giebt, lagert auch über diesen Novellen des gefeierten Autors. Nirgends klingt ein Motiv rein aus, alles wird nur tastend angedeutet. Unserer schwächlichen Zeit ist diese Art zwar besonders sympathisch. Eine tiefere künstlerische Anschauung wird aber diese ganze Manier durchaus als unkünstlerisch, ja in gewissem Sinne trotz aller scheinbaren Lebensreife unreif nennen und überhaupt den Kultus, der heut mit der Moskowitischen Litteratur getrieben wird (welche man fälschlich in ihrer lyrischen Stimmungs-

zerflossenheit als «realistisch» preist), durchaus verdammen. Diese Tolstoischen Novellen sind ja ganz hübsch, aber gerade bei den «Kriegsbildern» aus der Belagerung von Sebastopol (à la Wereschagin) fällt einem tiefer Eindringenden die leere Trivialität und Kleinlichkeit, die trockene Beobachtungsspielerei, auf.

Eine gewisse Trockenheit des Tons herrscht auch in den «Drei Erzählungen von Raphael Patkanian», welche den ersten Band der Armenischen Bibliothek bilden, herausgegeben von Abgar Joannissian, übersetzt von Arthur Leist. (Leipzig, W. Friedrich.) Gleichwohl macht die wirklich bewundernswerte Schärfe der Beobachtung und die schlichte Naturwahrheit der Schilderung diese Lectüre zu einer sehr anziehenden. Auch sind dies keine Halbdunkel-Skizzen nach russischem Muster, sondern vollausgetragene Lebensdarstellungen mit Anfang und Schluss. Man sieht doch wo und wie!

«Փոքր պատմութիւններ և պատերազմական պատկերներ» կոմս Լ. Տօլստոյի: Թարգմ. Ռուսերէնից Վ. Պ. Գրաֆի: Աշխարհայեցողութեան այն գիւթական կիսամթութիւնը, որ տալիս է ռուսահայ գրականութեանը իւր դրոշմը, տիրապետում է նոյնպէս և հռչակուած հեղինակի այս վէպերի մէջ: Ոչ մի տեղ եղանակը պարզ չ'է հնչում, ամեն ինչ միայն խարխալելով է մատնանիշ արած: Մեր թույլ, տատանուող ժամանակին թերևս այս ձևը առանձնապէս համակրելի է, սակայն աւելի խորը գեղարուեստական հայեցողածը միանգամայն անարուեստական կը համարէ ամբողջ այս եղանակը, այն մի որոշ մտքով, հակառակ կարծեցեալ կենսական հասունութեան, խակ կ'կոչէ և այս զգացմունքը ամենևին կ'դատապարտէ այն կուլտը (մեծարաքնը) որ տեղի ունի այսօրուայ օրը մօսկովիտեան գրականութեան նկատմամբ: Անշուշտ Տօլստոյի այս վէպերը բոլորովին գեղեցիկ են, բայց, մանաւանդ Սեվաստոպոլի պաշարումից առնուած պատերազմական պատկերներում, աւելի խորը թափանցողի համար աչքի է ընկնում դատարկ գոհակութիւն, փոքրկանութիւն և դիտողութեան չորութիւն:

Ոճի մի որոշ չորութիւն տիրում է նոյնպէս և Ռաֆաէլ Պատկանեանի «Երեք վէպերի» մէջ, որոնք կազմում են Աբգար Յովհաննիսեանի Հրատարակութեամբ լոյս տեսնող Հայկական Գրադարանի առաջին հատորը, թարգ. Արտուր Լայտի: Բայց և այնպէս դիտողութեան արդարև հիացման արժանի սրութիւնը և պարզ, բնութեան հաւատարիմ պատմութեան ձևը դարձնում են

այս ընթերցանութիւնը վերին աստիճանի Հրապուրիչ: Եւ սոքա կիսամուտ էսքիզներ չ'են ռուսական տիպարով, այլ կատարելապէս ամփոփ կեանքի պատկերներ, որոնք սկիզբ և վերջ ունին: Այստեղ մարդս տեսնում է թէ ուր է գնում և ինչպէս:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Թէ որպիսի զարմանալի արագութեամբ են հաղորդում ամերիկական լրագիրները ամենայն տեսակ տեղեկութիւններ և լուրեր, որոնք կարող են հետաքրքրելի լինել իրանց ընթերցողների համար — այդ աշխարհիս յայտնի մի փաստ է: Ի դուր են ջանում մրցել այդ կողմից եւրոպական լրագիրները իրանց անդրատլանդեան եղբայրակիցների հետ: Ամերիկական րեպորտէրներն արագութիւնը մի անհասանելի խնդիր է եւրոպական լրատուներին համար: Սակայն նորերումս հայ մամուլի մէջ տպագրութեան մի այնպիսի օրինակ է տեղի ունեցել, որ ամենամեծ ամօթի պէտք է ենթարկէ նոյն իսկ Ամերիկայի ամեն տեսակի և կոչման ընկերներին, լրատուներին և թղթակիցներին: Մեր միակ «ամենօրեայ, ամենատարածուած, ամենայն տուն մտնող, ամենալի» լրագրի մէջ տպուած էր հետևեալ թղթակցութիւնը Բագուից.

«Օրերումս (ձեր) տեղս (մեր) հայ ուսուցիչները գրականական երեկոյ էին սարքել (!), որ լաւ անցաւ, մանաւանդ աւելի լաւ էր (նւմից, երեկոյից) Ա. Պ. (ինչո՞ւ են հրապարակ դուրս եկող մի անձի լոկ սկզբնատառերը նշանակաւ), որ շատ գեղեցիկ կարգում էր թէ ուսանաւորներ և թէ յօդուածներ (!), իսկ մնացածները միջակ էին (թէ ասացիք որ լաւ էին): Այդ երեկոյց Կարա-Մուրզան էլ իւր խմբով մասնակցում էր նրանց (մեծ):

Երևակայեցէք, ընթերցող, որ այդքան տրամաբանօրէն և այդպիսի սրտարուչ կերպով նկարագրած գրականական երեկոյն կատարուել է լոկ թղթակցի երևակայութեան մէջ: Խնդիրը այն է, որ մի գրականական երեկոյ պէտք է սարքուէր Մարգասիրական Ընկերութեան դահլիճում, բայց նախընթաց օրը վերջինս կրակին զոհ եղաւ, ուստի և նշանակուած օրը այդ երեկոյն տեղի չ'ունեցաւ և յետաձգուեցաւ մինչև դեկտեմբերի 28-ը: Իսկ թղթակիցը քանի մի օր առաջ նկարագրել է չ'եղած երեկոյն և մի 7-ը կոպեկանոց փոստադրոշմ կպցնելով, ուղարկել է իւր նկարագրութիւնը ամենայն ինչ մարսող լրագրին:

Այսպիսի վարմունքը ցոյց է տալիս ոչ միայն այն յայտնի ճշմարտութիւնը, թէ որքան ազնիւ և բարեխիղճ են մեր «միակ ամենամեծական» լրագրի թղթակիցները, այլ և իւր տպագրութեամբ պէտք է շարժէ

ամերիկական թղթակիցների նախանձը, պէտք է դառնայ նոյա համար մի անդամանելի ն ո Ր Ղ ա Ր Ղ :

*
* *

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱՏՐՈՆ

Վերջին երկու շաբաթները հայ հասարակութիւնը պախարակելու չափ պաղել է դէպի թատրոնական բեմը: Ահա չորրորդ թէ հինգերորդ անգամն է, որ թատրոնը կէսից աւելի դատարկ է լինում: Ի՞նչին վերաբերել այդ սառնութիւնը.—տօների՞ն, փողի պակասութեան, թէ՞ ցուրտ և ձիւնային եղանակին,—չգիտենք, իսկ ներկայացումները յաջող էին անցնում: Մանաւանդ յաջող անցան անցեալ շաբաթուայ ներկայացումները:

Երկուշաբթի, ամսոյս 12-ին խաղացվում էր ի նըպաստ պարոն Կիւրեղեանի «Փարիզի աղքատներ» անունով ֆրանսիական դրաման: Այդ 5 գործողութեամբ և 7 պատկերներով ահագին պիեսան բովանդակութիւնից զուրկ չէ, նորամէջ տեղ տեղ կան սրտաշարժ տեսարաններ, բայց նա այնքան ձգձգուած է, և մեղրաման նորա մէջ երբեմն այնքան չափազանցացրած է, որ հանգիստտեսը շատ անգամ մտքում անիծում է հեղինակին, որ նա այդչափ անխնայ կերպով է վարվում մարդու ջղերի հետ: Պիեսայի այդ պակասութեամբ հանդերձ ներկայացումը սկզբից մինչև վերջը անցաւ կենդանի, ազդու: Դերասաններից իւրաքանչիւրը իւր դերումն էր: Տիկ. Գոհարիկ, պ. պ. Ադամեան, Կիւրեղեան, Տէր. Դաւթեան, Աւալեան և Միրադեան—բոլորը յաջող և կենդանի խաղացին:

Պարոն Ադամեան, ինչպէս միշտ, այս անգամ ևս դրաւիչ էր, բայց դերը նորա ուժերից շատ ու շատ ցածր էր: Պ. Ադամեանը ստեղծուած է զօրեղ կլասիքական տիպեր կենդանացնելու համար—Պիէր և Անդրէ Բերնիէ—սոքա այլ ևս նորան զոհացնել չեն կարող իրանց աղքատիկ բնաւորութեամբ, նորան հարկաւոր են զօրաւոր դերեր, ուր նա կարողանայ արծարծել իւր անզուգական տաղանդը: Մեծ տաղանդի համար մեծ գործ է հարկաւոր,—Շէքսպիր ահա պ. Ադամեանի գործը:

Պարոն Կիւրեղեան, որ կատարում էր Բլանդրօզի գլխաւոր դերը, այդ երեկոյ բոլորովին այն չէր, ինչպէս մենք տեսել ենք նորան մինչև այսօր: Նա կատարելապէս իւր դերի մէջ էր—շարժուածքը, խօսակցութիւնը, արտասանութիւնը ազդու և դուրեկան էին, երևում էր, որ շատ էր սիրել Բլանդրօզի դերը: Մի խօսքով «Փարիզի աղքատների» մէջ նորան անկարելի էր ճանաչել: Որքան ցաւալի, որքան դառն էր տեսնել, որ խեղճ դերասանների ձայները թնդում էին կիսով չափ դարկ դաշիւնում:

Այո, Թիֆլիսի հայերը հասարակական ինքնասիրու-

թիւն առած բանը չեն հասկանում: Ծիծաղում էին մեզ վերայ մինչև անգամ թատրոնի երաժիշտները—ահա ողորմելի վիճակ: Միակ միութարական երևոյթը այդ երեկոյ այն էր, որ, մի քանի աշխատասէր անձանց շնորհով, պ. Կիւրեղեանը ստացաւ մի պսակ, մի մատանի թանգագին քարով, մի արծաթեայ ծխախոտաման արծաթեայ փոքրիկ մատուցարանի վերայ և մի թեթև գումար: Դրամայից յետոյ խաղացուեց պ. Կիւրեղեանի հեղինակած «Երկու Պօլսեցիներ Թիֆլիզում» ծիծաղաշարժ վոդևիլը:

Մեղրամայի ծանր տպաւորութիւնից յետոյ հասարակութեանը մեծ զուարճութիւն պատճառեց այդ կենդանի վոդևիլը, թէև նորա բովանդակութիւնը նոր չէ և նորա պէս վոդևիլներ վաղուց արդէն ունինք, ինչպէս օրինակ՝ «Կրթ-կրթ»:

Միւս ներկայացումը անցեալ հինգշաբթի, ամսոյս 15-ին, տեղի ունեցաւ Արծրունու թատրոնում: Խաղացվում էր պ. Սուսուկեանցի «Ելի մէկ զոհ» անունով կօմեդիան: Ներկայացումը յաջող էր. տեղային դերասանները իրանց դերերի մէջ էին, ամեն մէկը հասկանում էր իւր կատարած տիպը, վասն որոյ անհարթութիւններ չէին նկատվում: «Ելի մէկ զոհ» մասին մենք կը խօսենք մի անգամ, առ այժմ այդքանը կասենք, որ ինչպէս հեղինակի միւս պիեսների մէջ, նոյնպէս և այստեղ կան մի քանի կենդանի տիպեր, որոնք այժմ ևս գոյութիւն ունեն մեզանում: Բայց պիեսան շատ է ձգձգուած, տեսարանները շատ երկար են, և տեղ տեղ զուրկ կենդանութիւնից: Իւրաքանչիւր գործողութեան առաջին մի քանի տեսիլներից յետոյ հանգիստտեսը անհամբեր սպասում է, թէ երբ պիտի վերջապէս մի փոքր հանգստանայ այն ծանր տպաւորութիւնից, որ թողնում է նորա վերայ պիեսայի բովանդակութիւնը: Մանաւանդ ձանձրացուցիչ կերպով ձգձգուած է երկրորդ գործողութիւնը, որ տևում է աւելի քան $\frac{3}{4}$ ժամ: Այստեղ արդէն այնպիսի չափազանցութիւն է երևում, որ գործողութեան կիսում հանգիստտեսը ուզում է դուրս գնալ: Չնայելով այդ պակասութեան, պիեսան լաւ պիեսա է, և կարող է այսուհետև բաւական ժամանակ ապրել հայ բեմի վերայ, եթէ հեղինակը բարեհաճի նորան ենթարկել նշանաւոր փոփոխութիւնների: Բացի ձգձգելուց, պ. Սուսուկեանցի տաղանդը մի խոշոր պակասութիւն էլ ունի, որի մասին մենք ակնարկել էինք «Պէպօյի» վերայ խօսելիս: Այդ պակասութիւնը այն է, որ հեղինակը շատ ազդու կերպով է շեշտում տիպերի լաւ և վատ կողմերը, սիրում է հերոսների բերանով չափից դուրս ազատ հայհոյել հասարակական ախտերը, փոխանակ ամեն ինչ գործով ցոյց տալու: Այդ պատճառով նորա նոր տիպերը երևում են բաւական շատախօս և ինքնահաւան: Բայց «Ելի մէկ զոհ»-ը գրուած է տասն ու եօթ տարի սորանից առաջ, ուրեմն Միքայէլը և Անանին այն ժամանակուայ հերոսներ լինելով, այժմ կարող են հնացած

Համարուել: Եթէ Սուղուկեանցի գրուածքները քննելու լինինք նոր տիպերի կողմից—շատ ուրախալի եզրակացութեան չէինք հասնիլ: Նոր տիպեր նորան չէ յաջողվում ըմբռնել և կենդանացնել, նորա տաղանդը նշանաւոր է մեր Հասարակութեան նախապաշարուած դասակարգը նկատագրելով: Եւ այդ կողմից, իրաւ որ, նա կարող է առաջնակարգ գրող Համարուել, իրաւ որ, նա աւելի լաւ է ուսումնասիրել մեր ծնողներին և պապերին, քան թէ նորա նախորդները:

«Էլի մէկ զոհ» ի ներկայացումը, ինչպէս ասացինք, շատ յաջող անցաւ: Տիկին Չմշկեան Սալօմէի, տիկին Շամիրամ Բարբարէի դերերում իրական էին խաղում, այնքան իրական, որ սուելին պահանջել չէր կարելի: Պարոն Աւալեան Սարգսի դերը մինչև վերջը տարախելացի կերպով և յաջորդաբար: Պարոն Չմշկեան միաժամանակ կատարում էր Բրիլիանտովի և Սուրաթովի դերերը: Նրկուսի մէջ էլ նա գուրեկան էր: Առ Հասարակ պ. Չմշկեանը Սուղուկեանցի պիեսներում շատ լաւ է, այստեղ է երևում նորա շնորհը: Անանիի դերը անսպասելի կերպով յաջող կատարեց տիկ. Գոհարիկը, մանաւանդ վերջին արարուածում, ուր նա արժանացաւ բոլոր ծափահարութիւնների: Միքայելի դերը կատարում էր պ. Աբէլեան: Գրամատիքական տեսիլներում պարոնը բաւական յաջողակ էր խաղում: Այդ երեկոյ նա ցոյց տուաւ, որ ընդունակ է ապագայում շատ օրինաւոր դերասան լինելու: Նորա խաղի մէջ կան խելք և զգացմունք, միայն շարժումները երբեմն չափազանց են և տեղ տեղ կուպիտ: Օրինակ՝ նա շատ է սիրում տեղի անտեղի կուրծքը դուրս ցցել և ձեռքերը խիստ կերպով աջ ու ձախ տարածել: Բացի այդ, այն տեղերում, ուր Հարկաւոր է բոլոր զգացմունք արտայայտել, նա իւր շնչառութեանն է ոյժ տալիս, և այստեղ, կարծես թէ, նա Ադամեանին է հետևում: Օր. Վարդուհի, պ. պ. Տէր-Գալթեան և Պարոն-Սարգսեան նոյնպէս իրանց դերերումն էին: Հասարակութիւնը իւրաքանչիւր տեսարանից յետոյ դերասաններին մի քանի անգամ ծափահարութեամբ հրաւիրում էր բեմ: Վերջին տեսարանում ծափահարութեան արժանացան ամենից աւելի տիկ. Գոհարիկ և պ. Աբէլեան:

Հեղինակը թատրոնում ներկայ լինելով, նոյնպէս արժանացաւ բոլոր ծափահարութեան, այնպէս որ ի վերջոյ ստիպուած եղաւ պարտերից զնալ իւր ընտանիքի օթեակը, որ այնտեղից յայտնէ իւր շնորհակալութիւնը:

«Էլի մէկ զոհից» յետոյ պ. Ադամեան խաղաց Շիլլերի «Աւագակներ» 5-րդ գործողութեան առաջին պատկերը՝ Ֆրանց-Մօօրի դերը: Այդ պատկերը տեւեց մօտ քառորդ ժամ և ամբողջ ժամանակ Հանդիսատեսը լարուած ուշադրութեամբ նայում էր պ. Ադամեանի հոգեբանական խաղին: Նորա միմիկան, ձայնը, արտասանութիւնը, գրիմը և վերջը կախուելը աննման էին

և սառսուռ էին ազդում Հանդիսատեսի վերայ: Վարագոյրը ընկնելուց յետոյ Հասարակութիւնը տասը րոպէի չափ ծափահարում էր նորան:

Հաստատ աղբիւրից մեզ հաղորդում են, որ առաջիկայ փետրուարի 14-ին Թիֆլիսի ժողովարանում տեղի կունենայ մի նուագահանգէս յօգուտ թատրոնական ֆօնդի: Ի սրտէ Համակրելով թատրոնի բարգաւաճման նախանձախնդիր պարոնների այդ գովելի ձեռնարկութեան, յուսով ենք, որ Հասարակութիւնը սիրով կը վերաբերուի այդ բարենպաստակ գործին: Թատրոնի օգտին տուած հանգէսները միշտ զբաւել են մեր Հասարակութիւնը, ուրեմն սպասենք, որ փետրուարի 14-ի նուագահանգէսը նոյնպէս կ'արժանանայ այդ համակրութեան և մայրենի թատրոնի նշանակութիւնը դէթ մի փորձով զգալի կըլինի ամենքի համար:

ՄԵԼԻՏԷ

Անցեալ կիրակի, ամսոյս 11-ին Թիֆլիզի ժողովարանում տեղի ունեցաւ յօգուտ Կովկասի Հայոց բարեգործական ընկերութեան մի երեկոյթ, որ շատ յաջող անցաւ: Հազարից աւելի Հանդիսականներ լցրել էին ժողովարանի դահլիճները, այնպէս, որ մօնգալու տեղ չ'կար: Վիճակախաղի տոմսակները այնպիսի արագութեամբ էին վաճառվում, որ մինչև 12 ժամը սպառուեցան: Ինչպէս լսում ենք, ընդհանուր մուտքը մօտ 3500 ռուբլի է, իսկ ծախսը դուրս եկած զուտ արգիւնք կը մնայ աւելի քան 2500 ռուբլի:

Արտասահմանի լրագիրները հաղորդում են, որ դերկտեմբ. 22-ին Փարիզի «Վաճառականական աշխարհագրութեան Ընկերութեան» մէջ պ. Ժան Բրուսալին մի դասախօսութիւն է կարդացել Հայաստանի և Հայերի վերայ, ծանօթացնելով իւր ունկնդիրներին մեր երկրի համար կարևոր տնտեսական և քաղաքական խնդիրների հետ: Դասախօսութիւնը տեւել է մէկ և մէկ քառորդ ժամ և յարգելի հրապարակախօսը վարձագրուել է Հանդիսականների բոլոր ծափահարութիւններով:

Կ. Պօլսից մեզ գրած մի մասնաւոր նամակից քաղում ենք հետևեալ տողերը. «Տիֆլիս քաղաքից Թիւրքաց ընդհանուր հիւպատոսարան ի Կովկասիս այս վերջին երկու տարին մանաւանդ լաւ աչօք կը տեսնուի թէ Սուլթանի պալատականներու կողմէ և թէ Բ. Դրան

բարձր պաշտօնեայններէ ալ: Հիւպատոսարանիդ բոլոր պաշտօնեայք ալ և ալ պատուանշաններու արժանի դատելէն և Կայսերական իրաւունքներով հանգերձ զայնս ստանալէն զինի. նորերս ընդհանուր հիւպատոսն ի Կալկասիա Հ. Հասսիբ Եֆէնգի Իւլա Սանիսի աստիճանի ևս բարձրացաւ, որ ըստ ձեզ ներգործական պետական խորհրդական կ'ըսուի: Յոյս ունինք, որ Կայսերական այդ շնորհումներ պիտի քաջալերեն ձեր քաղաքի Հիւպատոսարան առաւել ևս խնամակալ աջօք նայելու իւր վիճակին մէջ գտնուած Օսմանեան հպատակները:»

*
* *

ՂՈՒԲԱՅՈՒՅ մեզ գրում են, որ դերասան պ. Սարգս-րեանը երկու ներկայացում է տուել աշնտեղ, ի դուարձու-թիւն չ'պահանջող զուբայեցոց, գովելի շահասիրութեամբ յատկացնելով եկամուտի կէսը հայոց դպրոցին: Սակայն դպրոցի հոգաբարձու պ. Նիկողայոս Բահաթրեանցը, որ ծա-խում էր տոմսակները, իբրեւ թէ այդ ներկայացումներէ հա-շիւը չ'է տալիս ոչ Սարգսրեանցին (որ կարելի է, գուցէ, բացառել), ոչ իւր ընկեր հոգաբարձուներին (որ միանգա-մայն անբացառելի է):

Արդեօք, մի թիւրիմացութիւն չ'կայ այստեղ:

*
* *

ԲԱԹՈՒՄԻՅ մեզ հաղորդում են, որ փետրուար ամսին բացուելու է աշնտեղ հայոց ծխական ուսումնա-րան եկեղեցու գաւթում: Շինութիւնը, որ բաղկացած է մի ընդարձակ սենեակից 17 արշին երկայնութեամբ, կառուցուել է Թիֆլիզցի պ. Պլատոն Գուրգէնբէգեա-նի ծախքով: Եկեղեցապատկան խանութները 1500 ըուբ-լի տարեկան եկամուտ են բերում, այնպէս որ այս ու-սումնարանի գոյութիւնը ապահովուած կարող է հա-մարուիլ, մանաւանդ որ Բաթումի հայերը առանձին համակրանք են ցոյց տալիս դէպի բացուելիք հաստա-տութիւնը:

*
* *

«Մշակ»-ը հաղորդում է հետեւեալ լուրերը.

— «Մեզ գրում են Ս. Պետրբուրգից հետեւեալը: «Մեծա-պատիւ պ. Սանատրեան, որի մօտ գտնվում էին նախկին հայ ուսանողներին փողերը, յայտնի բան է սովորով, մճռել է, ինչպէս ասում են, անպատճառ չեա տալ ուսանողներին այդ գումարը, որ մի ամբողջ 1,000 ըուբլու է հասնում: Երեւում է, որ մայրաքաղաքի հայ ուսանողները այս տարի յանկարծ կը հարստանան:»

— Արգինա գիւղից մեր թղթակիցը մեզ գրում է, որ այս օրերս Կարսի սրբազան առաջնորդը այցելեց Շիրակի գաւառը, բացեց փակված ուսումնարանները և ինքն իր ներկայութեամբ կարգեց հոգաբարձուներ, վարձեց ուսուցիչ-ներ Ղալը-Չախչախ, Բաշ-Շօրագեալ, Փերվալի, Օրթա-Քան-դիկար և Փալարվան գիւղերի ուսումնարանների համար: Այժմ դասատուութիւնը սկսվել է: Առաջնորդը մի և նոյն

ժամանակ օժեց հանգիստւոր կերպով Փալարվան գիւղի նո-րակառոյց եկեղեցին:

— «Ինչպէս մեզ գրում են, այսօր վաղը սպասվում է Ս. Պետրբուրգում մեր յայտնի բանաստեղծ Ռաֆայէլ Պատկանեանի գալը: Ի՞նչ նպատակով է գալիս Պե-տրբուրգ մեր բանաստեղծը և որքան ժամանակ կը մնայ, — թղթակիցին յայտնի չէ: Թղթակիցը լսել է, որ մայրաքաղաքի հայոց հասարակութիւնը գիտաւորութիւն ունի պատուով ընդունել Պատկանեանին:»

*
* *

ՆԱՄԱԿ ՄՈՍԿՈՒԱՅԻՑ

ՄԻ ՀՐԱԽԻՐ

6 Յունվարի 1887 թ.

Բարեկշատակ աւագ քահանայ Սուրէնեանցի մահից յետոյ՝ Մոսկուայի հասարակութեան համար յարուցուել է մի շատ կարեւոր խնդիր, մի խնդիր, որ իւր նշանակութեամբ արժանի է ընդհանուր ուշադրութեան: Հանդուցեալին փո-խարինելու ծանրակշիւ հարցը մինչև այսօր ներկայացնում է մեր հասարակութեան համար անլուծանելի «Գորղեան» հանգույց:

Յաւալի է ազգի առաջ կրկնել հասարակ ճշմարտու-թիւններ, դառն է բարձր գիւրք ունեցող մարդկանց յիշեցնել նոցա սրբազան պարտականութիւնները, սակայն այդ միակ միջոցն է մեր մէջ մի խնդիր լուծելու, մի դործ անելու ժա-մանակ: Արդարեւ՝ մերքան պարզ է, որ Մոսկուայի հայ հա-տարակութիւնը, ապրելով Ռուսաստանի ամենափայլուն կենդրոնում և մայրաքաղաքում, ներկայացնում է մի հաշ-կական դաղթականութիւն իւր կեանքի զանազան պարտ-գաններով և պայմաններով: Հասկանալի է, որ այդ տեսակ դաղթականութիւնը, այդ տեսակ պայմանների մէջ գտնուող հասարակութիւնը ունի կեանքի առանձին ընթացք, ա-ռանձին և միևնոյն ժամանակ մեծ պահանջներ. նա իւր դերքով և լուսաւորութեամբ աւելի պահանջող է քան մի ուրիշ հասարակութիւն, իսկ նրան շրջապատող մարդիկ ևս առաւել: Նա Ռուսաստանում հայի հայելին է. նորա թոյլ կողմերով և պակասութիւններով պիտի դատեն հային, նո-րա արժանաւորութիւններով պիտի գովաբանեն մեզ: Նորա լուր մեր լաւն է, նրա վատը մեր վատն է: Եթէ՛ այնպէս է, եթէ՛ Մոսկուայի հայ հասարակութիւնն է մարմնացած ազգը Ռուսաստանում, կարող է արդեօք կասկած լինել, որ նորա հոգևոր պետը պիտի լինի հմուտ, գործունեաց և խե-լացի մարդ, լուսաւորուած և ղեկավարի ընդունակութիւն ունեցող անձն: Չէ՞ որ այդ տեսակ մարդու ընտրութեան հարցը ծանրակշիւ է և դժուարին: Այն, այդ մեծ գործ է, և նորան իրագործելու համար հարկւար է շատ խորհել, մտածել և տպա ձեռնարկել: Այն ժամանակ միայն կարող է նա յաջողակ լինել և օգուտ բերել:

Այս բոլորը ճշմարտութիւն է, և այդ լաւ հասկանում են Մոսկուայի առաջաւոր մարդիկը, և հասկանալով լուրւմ են, իմանում են և ներկայացուցիչ-աւագանիքը, և իմանա-լով, լուրւմ են: Մինչև այժմ Մոսկուայի հոգևորականութեան մասին չը կար ոչ մի աննպաստ խօսք լրագրութեան մէջ, որովհետեւ կեօղձեանց և Սուրէնեանց հանդուցեալները իրանց հօտի փառքն ու պատիւն էին: Չը կան նոքա, և ինքն ըստ ինքեան կրեան են գալիս արգի հոգևորականու-

Թեան անտաշ գործերը, պահապանութիւնները և անընդունակութիւնը:

Հասարակութիւնը այն ժամանակ գոհ կ'ըլնի իր քա-
հանանքից, երբ նոցա բերանից լսում է կենդանի խօսք,
Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վաշեւոյ քարոզ: Հասարակու-
թիւնը յարգում է Հոգեւորականներին, երբ նոքա իրանց ազ-
գու և եռանդուն խօսքերով բարձրացնում են ժողովրդի
կրօնական զգացմունքները, երբ իրանց պաշտօնին Համա-
պատասխան դիրք են բռնում: Այս արժանաւորութիւնն է-
րից զուրկ քահանան, անարժան է քահանայական աստի-
ճանը կրելու, և ու առաւել Մոսկուայի նման քաղաքում: Նրբ
քահանայները անբան են, որ վաշեւոյ քարոզ կարգան, երբ
նոքա գիտութիւն և լուսաւորութիւն չունին, որ իրանց Հո-
տի որ և է կրօնական Հարցին բաւականութիւն տան, երբ,
վերջապէս, ինքնակաշ, Հաստատ բնաւորութիւն չունին,
որ ժողովուրդի յարգանքը վաշեւեն, այն ժամանակ այս
տխուր երևոյթը տեսնող և Հասկացող Հասարակութեան
լուսթիւնը ծանր յանցանք է:

Այսպէս թէ այնպէս՝ այս յօդուածն ոչ կրքեց է բըղ-
խած և ոչ լծնամութիւնից, այլ Հետեանք է բնութեան
այն Հասարակ օրէնքի, որը եւրաքանչիւր մարդու, իւրաքան-
չիւր Հասարակութեան մտածել է տալիս իւր բարօրութեան
վերայ և ճանաչել իւր շահերը, ուստի Թող չ'կարծուի, որ այս
գրութիւնն չար լեզուի արդասիք է:

Կ. Կոստիկ.

ՆԱԽԱԿ ՄՈՍԿՈՒՍՅԱՅ

Գեղտեմբերի 31-ին 1886 թ.

«Արձագանք»-ի № 44 տպած է մի լուր այստեղի ու-
սանողական ներկայացումի մասին Կորչի Թատրոնում: Գեղ-
տեմբերի 6-ին արդարեւ տեղի ունեցաւ նոյն տեղում «Պէպո»
Սոցիալականից, իսկ յետոյ երգեցին գերասանուհիներ և
աժեցին դաշնամուրի վերայ: Հայերէն «Ինչ Համար չէ» եր-
գեց օրնորդ թուամսեան, օրին «Մշակի» Թղթակիցը դարձրել է
ուսու Վոսկրեսենիակից: Բայց այս չէ իմ նպատակը: «Արձա-
գանք»-ում տպուած լուրի մէջ Թղթակիցը գրում է Հի-
տեւալը. «Ճշմարտութիւնը պահանջում է, որ պէտք է շը-
նորհակալ լինել Կորչի մարգասերութիւնից, որ ամեն տարի
ձրի տալիս է Թատրոնը, կարեւոր Հանգերձները և ուրիշ
անհրաժեշտ պիտոյք»: Ճշմարտութիւնը պահանջում է
նոյնպէս գրել, որ այս վերջին գովասանական խօսքերը բո-
լորովին սուտ են և անհիմն, ինչպէս և Ճշմարտութիւնը
պահանջում է ասել, որ մեր լրագրիւններում շատ դժուար է
գտնել մի որ և է որոշ և խիստ ուղղութիւն, Թէպէտ վեր-
ջին Համարներում էլ գտնում են. «մեր ուղղութեան, մեր
վարդապետութեան Հետեւողները մեր լրագիրը կ'ոտանան,
Թէկուզ տասն թերթեր էլ գոյութիւն ունենան»:

Բայց այս էլ չէ իմ նպատակը: Ուրեմն ասեմ իմ նը-
պատակին մասին, որ Կորչը ձրի տալով ուսանողներին իւր
Թատրոնը՝ միշտ մարդասիրաբար ներկայացրել է 300 բուլու-
Հաշիւ և ստացել է, իսկ այս տարի աւելի ևս:

Տան քրէՀը 35 ռ., լուսաւորութեան 60 ռ., ուսեկա-
նութեան 4 ռ., շորապահին 15 ռ., չալտարարութեան 9 ռ.,
ծառայողներին 40 ռ., աֆիշաների 10 ռ., ուրիշ ծախսեր
151 ռ., ընդամենը 333 ռ.:

Այս բոլորը ստացել է Կորչը գեղտեմբերի 6-ին երեկոյի
Համար և նրա կառավարչի ստացաւորը այժմ ինչ մօտ է,
որից արտագրեցի այս Համառօտ Հաշիւը: Կան շատ մար-
դիկ, որոնք գիտեն իրանց գործին չաջող ընթացք տալու
Համար դիմել նպատակալարմար միջոցներին: Թէպէտ Կորչը
ձրի երեք չէ տուել ոչինչ, բայց իւր գործի սկիզբներում
աւելի Համակրութեամբ էր վերաբերվում և աւելի զիջողու-
թիւն էր անում: Այժմ նորա գործերը բաւականին լաւ են
և կարօտութիւն չունի, որ նորա անունը փառաւորեն:
Ամիսս այն պահի, որ անցեալ տարի նրան տուեցին ու-
սանողները:

Գար. ԵՊԷ.

Մոսկուայեան պ. Սարգիս Թումանեանը մի օրինակ «Արձագանք»
է նուիրել Մարգարի Հայոց դպրոցին (Պարսկաստանում):

Մեծ. պ. Աւաբել Ծատուրեանը ուղարկելով Բաղուից 10 բուլ-
լի, յանձնել է մեզ երկու օրինակ «Արձագանքի» անօրինութիւնը: Խըմ-
բագրութիւնն կարգադրել է ուղարկել մի օրինակը Մոսկուայէլ Հայ
ուսանողները զբաղարանին, իսկ միւսը Բուհարէշտի Հայոց դպրոցին:

Ինժինէր պ. Գրիգոր Փրեդանեանը մեր լրագրի մի օրինակ նուիր-
ում է Փարիզի Հայ ուսանողները ընկերութեան:

ՏԱՃԿԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Արտասահմանի մի Հայ լրագրում տպուած են Հե-
տեւալ տեղեկութիւնները.

ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՅԱՆՑԱՆՔՈՎ

ՎԵՐՋԻՆ ԲԱՆՏԱՐԿՈՒՄԹՆԵՐՆ Ի ՎԱՆ

Վանէն 86 գեղտ. 4/16-ին մեզ գրուած մի նա-
մակէ կը քաղենք Հետեւեալները:

«Բանտարկեալներէն Պ. Կարապետ Ջրբաշխեան ար-
ձակուեցաւ երաշխաւորութեան տակ առնուելով. իսկ
Պարոններ Գէորգ Օտեան, Միքայէլ Նաթանեան, Գրի-
գոր Պէօգիկեան, Ռուբէն Շատուրեան, Արիստակէս
Արիկեան և Յովհաննէս Քանքանեան տակաւին կը մը-
նան բանտը, ուր շատ տաժանելի վիճակի են ենթար-
կուած: Այսօր 17 օր եղաւ որ բանտարկուած են, միայն
մէկ անգամ Հարցաքննութիւն եղած է 6 ժամի չափ:
Մի քանի օր բոլորն էլ առանձին տեղ դրեցին, բայց
երէկ նորէն բերեցին մէկտեղ:

Այս կրեքաբթի օր կիրակօրեայ վարժարանի բոլոր
աշակերտներն Հաւաքելով բանտարկեցին. մի քանի
ժամէն լետոյ փոքրերն Հարցաքննեցին և ազատ թո-
ղուեցին. բայց երեք մեծ աշակերտներն, որոնք իրենց
աչքերուն խորթ երեցած էին, բանտը պահեցին:

Այս տողեր գրած ըստ էության իմացայ, որ բանտարկեալները կը տանին ձեզաի նախագատ ատեանը:

Ս. Յակոբի Թաղական Խորհուրդը Յանկոյանների Թաղ. Խորհրդի օրինակէն քաջալերուած, Հրամայած է իւր թաղի կիրակօրեայ վարժարանի ուսուցիչ Պ. Սեդրաք Թուրքեանին ցրուել աշակերտներն:

Մէտրիֆի (Ուսումնական) Ժողովը մի շարքի մէջ երկու անգամ խուզարկեց նախկին Կեդրոնական վարժարանի աշակերտաց Գործակցական միութեամբ կազմած գրավաճառանոցը և գրաւեց Սրբազան Պատմութիւններն, Միութեաններն Ուղեւորութիւններն, Խ. Խրիմեանի Հայրենագիտութեան Ս. մասերն, որոնք Հրամանաւ տպուած գիրքեր են:

Ալեքսանդր Գեր. Գրիգորիս Սրբազան Նոյեմբեր 30/12 դեկտեմբերին իւր առաջին քարոզ խօսեցաւ քաղաքի Ս. Պողոս եկեղեցին: Լաւ տպաւորութիւն ըրաւ Ժողովրդին վրայ: Կեդրոնական վարժարանի փակման պատճառ եղողներու ընթացքը, ինչպէս նաև Թաղ. Խորհուրդներուն իրենց թաղի դպրոցաց Համար բռնած ընթացքը, դատաւարտեց Հրապարակաւ և խոստացաւ ձեռքէն եկած ամեն ջանքերն անել դպրոցաց բարեկարգութեանը Համար: Տար Սատուած, որ կառավարութիւնը նորանոր արգելքներ չհանէր իւր դէմ, ինչպէս ըրաւ Օրմանեան Սրբազանին:»

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

«Հոմերի Իլիականը» և «Հոմերի Ոդիսականը» հեղ. Ֆ. ՇՄԻԴԻ, Թարգմանութիւն Փ. Վարդանեանի տպագ. 1886 թ. վաճառվում է Կենդրոնական գրավաճառանոցում. Գինն է առաջին գրքի 1 ռ., երկրորդինը՝ 1 ռ. 20 կոպ.:

Հայոց նոր-գրական և մանկավարժական ասպարէզներու մէջ Փիլիպպոս Վարդանեանի անունը, առանց երկբայութեան, ինչպէս մէկ Համեստ աստղ է փայլում. և եթէ մերթ ընդ մերթ սորա վրայ նօսը ամպեր եկել են և առ ժամանակ նսեմացուցել են, դորա պատճառն էլ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ Հայերու Հարաւային տաքարիւն կազմուածքը, որն տեղի-անտեղի արծարծել գիտէ Հայերու կրքերը:

Փիլիպպոս Վարդանեանը տաղանդ չէ, քերթող չէ, գեղարուեստաւոր չէ, բայց շատ աշխատասէր, անխոնջ, յարատևող մշակ է, միշտ որոնող, միշտ գործունեայ, միշտ ինքնուսույց: Ինչ ասել կ'ուզէ, որ այնպիսի յատկութեան տէր մարդոց յառաջագիծութիւնը և արգասիքը աւելի շատ կ'լինի, քան գուցէ ծոյլ ընտրեալներու թողած պտուղը: Փ. Վարդանեանը ան ձնաւորութեամբ

գործունէութիւն է, — ահա նորա լուսանկար պատկերը:

Նորումս Փ. Վարդանեանը Հրատարակեց իւր երկու երկասիրութիւնը, — Հոմերոսի Իլիականը և Ոդիսականը, Թարգմանած գերմանական Ֆ. Շմիդթ հեղինակից:

Հոմերոսի անունը աշխարհ գիտէ: Ո՞ր զարգացած մարդուն հարցնես Հոմերոսի Իլիականի և Ոդիսականի մասին, որ պատասխան չի ստանա թէ՛ «այդ երկու գրուածքի մէջ ստորագրած են Հին յոյներու կլասիքական կենցաղը»: Բայց, այնու ամենայնիւ, ես բացասիրտ խոստովանում եմ, որ մինչև այս տարիքս առած, ծայրէի ծայր կարդացած չէի ոչ Իլիականը և ոչ Ոդիսականը, և պատճառն այն էր, որ յունարէն չ'գիտեմ. Հայերէնը որքան և փորձել եմ կարդալու, մէջը այն գտած չեմ, ինչ որ, իբր թէ, ուրիշները գտել են, այն է՝ Հին յունաց կենցաղը, անպաճոյճ գեղեցկութեամբ պատմած: Փորձել եմ ռուսաց Գնեդիչի Թարգմանութիւնը կարդալու և գոնէ քսան անգամ սկսել եմ և ամեն անգամ երկու-երեք էջքից աւելի Համբերութիւն ունեցած չեմ կարդալու. և ինչպէս կարդայի այն անճոռնի, անհամ Թարգմանութիւնը, որի ամեն բառը մարդուս լեզուն ծռմռում-կոտորում է, իսկ Ֆրանսիական և Գերմանական Թարգմանութիւնները ձեռքս ընկած չեն:

Ծ կ լ ա յ ու թ ի լ ն ¹⁾ ա ս ա ծ ա խ տ ր ա մ ե ն ի ս մ է ջ շ ա տ կ ա մ ս ա կ ա լ կ ա յ : «Ա մ ե ն ի» ա ս ե լ ի ց յ ե տ, (խոստովանում եմ մեղքս) ի ն չ ու ե ս է լ ծ ը կ լ ա յ ու թ ի լ ն պ ի տ ի չ ա ն է ի ու Հ ա ն դ ի պ ա ծ մ ի ջ ո ց ի ն չ ա ս է ի «Հոմերական Հիանալի պարզ և վեհ լեզու, Հոմերական անսեթեմեթ շքեղութիւն», «Հոմերոսի կլասիքական լեզուականութիւն», և այլն, և այլն: Բայց դարձեալ խոստովանում եմ՝ մինչև Փ. Վարդանեանի Թարգմանութիւնը չի կարդացած՝ կատարեալ գաղափար չունէի ոչ Իլիականի, ոչ Ոդիսականի և ոչ նոյն Հոմերոսի մասին:

Փ. Վարդանեանի երախտիքը մեր նոր-գրականութեան մէջ այն եղաւ, որ նա փորձորեց, գտաւ Հոմերոսի Հասկացողին և նորա գրուածքի բովանդակութիւնը ճիշդ արտագրողին և նոյնը Թարգմանօրէն վերածեց գէպի Հայ, այնպէս յաջողած, որ բնիկ գերմաններէն գիտցող Հայն ևս այսուհետեւ Հաւասարապէս, առանց ծկլայութեան, առանց ստելու կարողէ ասել, որ կարդացի և Հասկացայ Հոմերոսին, ուրեմն և նախնի յոյնի կենցաղի մասին գաղափար ունիմ:

Օրինաւոր Թարգմանութեան Համար կան շատ կարեւոր պայմաններ, որոց կատարումէն կախուած է առաջադրեալ նպատակին Հասնել: Թարգմանիչը ամենէն առաջ պիտի իմանայ, թէ ի՞նչ է ուզում Հասկացնել հեղինակը. յետոյ՝ նա պիտի իմանայ, թէ նպատակին Հասնելու Համար ի՞նչ հնարներ գործ դրել է նա (հե-

¹⁾ Fatuité. Յանկալի էր, որ այս բառը ընդունէր մեր նոր-գրականութիւնը:

ղինակը), վերջապէս ինքը, թարգմանիչը, ինչ հնարներով պիտի հասկացնէ կարգացողներին իրեն հասկացածը: Ինքը իրեն հասկացվում է, որ այստեղ քերեկանութիւնը և բառարանը շատ տկար օժանդակներ են թարգմանչի ձեռքում. նորան պէտք է ուրիշ միջոցներ: Ո՛չ առանց պատճառի սուրբ գրոց մէջ թարգմանութիւնը գրուած է ՚ի շարս Աստուածապարգև շնորհներուն:

Թերևս հեզնօրէն ասեն ինձ՝ «ինչ համեմատութիւն կայ, կլասիքական, հարուստ մշակած յունարէնի և անմշակ, աղքատին և աղճատած նոր հայոց լեզուի մէջ»:

Պարոններ՝ Փ. Վարդանեանի հմտութիւնն էլ այն էր, որ այդ աղքատին և անմշակ հայերէնով նա կարողացաւ այն ասել, ինչ որ այլք իրենց մշակած, ճոխ բառաբառով միայն կարողացել են անելու: Իմ ասածը ամեն ոք կարող է անձամբ ստուգելու. թող առնու և կարդայ ժուկօվսկու Ոգիսականը և յետոյ Պր. Վարդանեանի թարգմանութիւնը և յետոյ ինքն իրեն հարցնէ, թէ երկուսէն ո՞րը նորա վրայ աւելի խորունկ տպաւորութիւն կատարեց:

Այս և առհասարակ Պր. Վարդանեանի վերջին երկասիրութեանց մէջ ես երկու գեղեցիկ նպատակներ եմ նշմարում. նախ որ՝ նա մեր մանուկ սերնդի մէջ ընթերցասիրութիւն է տարածում, և երկրորդ՝ դնում է նորա բերանը նոր-հայախօսութիւն:

Նոր-հայախօսութեան շատ փորձեր եղել են մեր մէջ և ամենքը մնացել են առանց նշանաւոր հետեւանքի. վերջին և աչքի ընկնողներէն էին հանգուցեալ պրօֆեսսոր Նազարեանցը և Մսեր մագիստրոսը, — մինը կուրօրէն և ճիշդ հետեւելով իւրատեղծ քերեկանութեան, իսկ երկրորդը ռամկացնելով գրաբառը և կամ գրաբառացնելով աշխարհաբարը: Թէև այս երկու անձինք բարձրագոյն ամբիոններէ քարոզեցին իրենց ասելիքը, բայց ժողովուրդը չընդունեց նոցա կարծիքը և առաջարկութիւնը: Փիլիպպոս Վարդանեանը աւելի խոհեմ գտնուեցաւ այս խնդրում. նա հայոց լեզուի ոչ մի աղբիւրը չարհամարհեց. իմաստուն ընտրութեամբ և ճաշակով առաւ լեզուաշինութեան համար պիտանի նիւթեր թէ՛ գրաբառէն, թէ՛ արևելեան և թէ՛ արևմտեան բարբառներէն և տուեց իւր ասացուածքին մի գեղեցիկ կազմութիւն:

Շարադրութիւնների ընտրութեան մասին սուելորդ է մինչև սինգամ խօսելն, վասնզի Պր. Վարդանեանը մեր առջև դնում է այնպիսի հեղինակութիւններ, որոնք մարդկութեան ամենագեղեցիկ սեպհականութիւնն են: Իւր մայրենի լեզուով Հոմերոս ունենալ — այս ո՞ր ազգի համար էլ որ ասես՝ մեծ բարոյական գիւտ է: Մեր պատանիներն այժմ ունին կարգաւոր գրքեր: Կարգաւոր, նոքա և՛ մտքերը կ'հարստացնեն գեղեցիկ պաղափարներով, և՛ թէ կ'ընտելանան գեղեցիկ, ընտիր նոր-հայկական ոճին:

Այո՛, առանց կողմնապաշտութեան, առանց նախանձի, առանց կրքերու գրգռման պիտի խոստովանինք, որ մեր որոնած միջին, ընդհանուր բառաբառը, եթէ ոչ բոլորովին, գէթ կիսով չափ արդէն ունինք շնորհքով Փիլիպպոս Վարդանեանի¹⁾:

Ինչ որ քանի մի ամիս առաջ երես առ երես յայտնել էի Փ. Վարդանեանին, այն ահա՛ հրապարակաւ ասացի ՚ի լուր ժողովրդի բազմութեանը:

Ինձ կ'հարցնեն՝ «Մի՞թէ Վարդանեանի թարգմանութիւնը Իլիականին և Ոգիսականին բոլորովին անսլախ է, մի՞թէ և ոչ մի թերութիւն չունի»: Այո՛, Պարոններ, Վարդանեանի երկասիրութիւնքը թերութիւններ ևս ունին. բայց ես այդ թերութիւնների մասին այստեղ հրապարակաւ խօսելն աւելորդ համարեցի. իւր ժամանակին, անձամբ ես նորան արդէն յայտնել եմ իմ կարծիքը և յուսամ, որ նորա հետեւեալ թարգմանութիւններն (նոյնպէս և յիշածներիս երկրորդ տիպը) սուելի պակաս թերութիւններ և անհարթութիւններ կը ունենան: Առհասարակ ես չեմ հաւանում մատենախօսի այն գործը, որ նա ո՞ր և է գիրք դատաքննելիս, իւր բոլոր ճիգը թափում է աշխատասիրողի սխալները մի առ մի հանգէս հանելու ժողովրդի առջև, իսկ գրքի արժանաւորութեան մասին լռում է: Այդ շատ պախարակելի, թէև ամենուրեք ընդունած, սովորութիւն է. զոնէ այժմուայ հայ դպրութեան համար ես համարում եմ բոլորովին վնասակար, երբ մատենախօսը աշխատում է ցոյց տալ իւր գիտութիւնը (սեղանի վրայ շարած գրքերէն քաղած) և խլել իւր քննութեան ենթարկած անձին երախտիքը: Այդ նշանակում է՝ մերձաւորների զիականքէն իրեն համար պատուանդան շինել:

Փիլիպպոս Վարդանեանի վերջին երկասիրութիւնքը՝ Փրանկլին. Վաշինգթօն, Իլիական և Ոգիսական ամենապատուական գրքեր են, որոնք ամեն տան մէջ, ուր կան պատանի և պատանեկուհի, անշուշտ պիտի գտնուին: Ամօթ է ծնօղաց՝ քանի մի գեօշ խնայելով, զրկել իրենց զաւակացը այդպիսի օգտաւէտ ընկերներէ:

Եթէ Պարոն Վարդանեանը այս ուղղութեամբ, աջ ու ձախ չչեղուելով, շարունակէ իւր այս գործը և բարենախառն հետեւողներ ևս ունենայ, շատ ժամանակ չի անցնիլ, որ մեր մանուկները և պատանիները կ'ունենան իրենց համար արժանազին և ճոխ մատենադարան:

Ռ. Պարսնեան

Հոկտեմբերի 29, 1886 թ.

Նոր-Նախիջևան.

¹⁾ Խօսելով Փ. Վարդանեանի մասին, չեմ կարող չլիշել այստեղ Պարոն Կ. Գոյումջեանին (սուտանուն Կոօ), որ լեզուակազմութեան մասին նոյն իսկ եզրակացութեանն էր եկել, ինչ որ և Վարդանեանը. բայց ափսոս որ նա չչարունակեց մշակելու և արդասաւոր դարձնելու իւր աստուածաշնորհ քանքարը:

ՖԵԼԻԵՏՕՆ

«ՆՈՐ ՏԱՐԻ» ՆՈՐ ՀԱՄԱՐԻ

Սովորական բարեմաղթութիւններով սկսելու փոխարէն, ներկայ թուականի տարեգրութեան սկիզբը ցաւօք օրտի ստիպում ենք նուիրելու մի կատարում ամառ իրողութեան: Կովկասի Հայոց պարբերական մամուլի նախագետը, քանի և ինքը տարի գոյութիւն ունենալուց չետոյ, դադարեց այժմ ընդմիջել «Մեզու Հայաստանի» լրագրի խմբագիրը հրաժարուեցաւ այլ ևս հրատարակելու իւր թերթը...

Ահամայնց մտաբերում ենք, թէ որքան կարճատե է եղել մեր պաշտօնակից—մօտ 150 Հայ պարբերական թերթերի կեանքը, որոնք Հանդէս են եկել ներկայ դարու մէջ և դեռ ծաղկափթիթ. Հասակում վախճան ստացել: Իրաւ որ երեւակայեցէք մի արդարանդապտուղ մայր, որի բաղմամբ ծնած զաւակները ընչ են գնում մահին սովորաբար դեռ մանկութեան օրերում և օրոց կը ցանկար նա տեսնել, իհարկէ, երիտասարդական առոյգ Հասակում: Երեւակայեցէք Հիւմա, որ այդ բաղդապտուղ մօրը չաջողել է աղատել մահուան ճանկերից իւր զաւակներից զէթ մէկին և Հասցնել դօրան երիտասարդութեան: Ո՞րքան ցաւ պիտի զգար այդ վշտալի մայրը, երբ գուժեն իրան, թէ նորա 29 տարեկան զաւակը ևս վերջացուց իւր կեանքը—կայն... Ինքնասպանութեամբ:

Այսպէս է այսօր «Մեզու Հայաստանի» լրագրի վախճանը, որ ընդհանուր զբաղ տպագրութիւն է թողնում: Անկասկած, Հայ ազգի Համար շատ աւելի Հաճելի կ'ըլնէր, իթէ նա արժանանար «բաղդապտուղ ծերանա» օրհնութեանը, որով գիմարել է նրան նոյն Հայ ազգը ամեն տարեմուտ օր քան և ինքը տարուայ ընթացքում: Նոյնպէս իւր կրտսեր եղբայր Համար ոչ պակաս սուրբալի կը ըլնէր, իհարկէ, տեսնել աւագ եղբորը փառք ու պատուի Հասած, բարօրութիւն վաչելիս, պատկառելի մի անձնաւորութիւն՝ խնամող, խրատող և օգնող ամենքին... Սա կայն ճակատագիրը ուրիշ էր սահմանած:

Ինքնասպանի անցեալ կեանքը իսկապէս այդպիսի լաւութիւններ երեքէք չէր խոտանում ոչ իւր Համար և ոչ ալլոց Համար: Եւ իթէ այսօր ծնողը և աղջականները ցատում են նորա կանխահաւ մահին, լսի աչի պատճառաւ, որ կորցնում են գերգոտանի մի անդամ, որի վերայ աչիքան խնամք է թափուել և որից ամենայն իրաւամբ, ըստ նորա Հասակին, իրաւունք կար աւելի շատ սպասելու, քան միւսներից: Բայց և այս սխրութեան ընթացքում ոչ ոք չէ մօռանում, որ ինքնասպանը ինքը պատրաստէր էր իւր օրհասը, ինքը եղաւ պատճառ իւր թշուառ և աննախանձելի վախճանին, ինքը կամակորութեամբ քայլ առ քայլ մօտեցաւ սե գերեզմանին...

Մտաբերում է այսօր մայրը, թէ որպիսի ուրախութիւն պատճառեց նրան նորա ծնունդը 1858 թուին, երբ առաջուայ ծնածներէց գրեթէ շատ քիչերը կային ապրող: Յիշում է նա իւր ուխտը և այս օրդուն տարօրինակ անուն տալը—միայն երանի թէ ապրել: Առանձին գութով խնամում էր նա մանկիկին, ներողամիտ էր նրա սկզբնական ծուռը և սքալ քայլերին և աշխատում էր ուղղել շեղումը ոտքերը: Նա կոյր էր ձեւանում սորա՝ անբարեկերթ տղոցը յատուկ աջարներին և այլ բոլորը Համարում էր իւր մանկական աշխոյժ

Հասակի արդարեւ: Նրկու երեք անգամ այս կամակոր և անուանձ մանուկին բարձրացրեց նա ընկած տեղից և քիթ ու պոռնոցը ջարդուածին դարման արաւ: Բայց այդ բոլորը խրատ չեղաւ զաւակի Համար: Աւելի ևս Համարձակութիւն ստացաւ նա, երբ իւր վեց տարեկան Հասակը մտնելիս նըշմարեց մօր կոշիկը իւր թէ այրուելիս և ճիշ բարձրացնելով օգնութիւն կանչեց Հանդէսնելու մի անհշան կայծ: Աչիուհեան նա երեւակայում էր իրան իւր մօր փրկիչ: Պատանեկուլութեան մէջ ծանօթացաւ նա մուլի կեանքին և ապա, մինչև իւր կենաց վախճանը, բարեկամաց և աղջականաց խրատները աչ ևս չը կարողացան չետ պահել նորան աննախանձելի վարք ու բարքից: Բնկեր և կուսակից եղաւ վատ մարդկանց, պաշտպան Հանդիւսացաւ անարդ անձնաւորութեանց, մեղաւից եղաւ մեղաւորներին, արտաքուեցաւ ամեն պատկառելի տեղերից և խառնակիչ դարձաւ իւր ընտանեաց մէջ: Կեանքի այդ դաղրելի ընթացքը ընականապէս պիտի ներդրէր երիտասարդի առողջութեան վրայ, և արդէն բարակացաւ նշաններ երեւցան: Մի բժիշկ յանձն առաւ բուժել սրա մաշուած լեարդը սե կուպրով, բայց Հեւանդութիւնը չետղհեալ դարգանում էր, որովհետեւ շարունակվում էր սորա մուլի ընթացքը: Ժողովեցան աչի ժամանակ նորա ճարահատեալ մայրը և աղջականները և, ըստ նախնական սովորութեան, վճռեցին՝ պահել նորան, որ գուցէ թէ փրկէ իւր վարքն ու բարքը: Քսան և Հինգ տարեկան Հասակում կարծիք ու կանաչ կապեցին սորան, բայց պակի օրհնութիւնը ևս չ'օգնեց ագեղ երիտասարդին: Անձնատուր լինելով իրանից աւելի սեւերիս և սուռն, տեղ, գերգոտան թողած ընկերներին, նա Հասաւ այժմ յուսահատութեան և վերջ դրեց իւր մաշուած կեանքին...: Ո՞վ է մեղաւոր:

Սակայն այս անձնասպանը մահուանից առաջ թողած է մի դրութիւն իւր մօրը ուղղած: Հիւանդ ուղեղի տրամադրութեամբ և մութ խօսքերով, նա վերջին ընթացքին դառնում է իւր մօրը, նորից չեղեցնում է որ ինքը մօր աղատողն է, որովհետեւ նորա կոշիկի վրայ ընկած կայծը կամեցել է մի օր Հանդէսնելու, բայց և աչիպէս՝ մայրը փոխարէնը չէ հրգացել իւր 29 տարեկան զաւակի բոլոր նիւթական պիտոցները... Միտո բարեւ ասելով, սա խոտանում է աչի կեանքում ևս չը պակասցնել իւր պաշտպանութիւնը տալաւին այս աշխարհում ապրող և իւր Հեւ չը մեռնող մօրը...: Կարգում են այդ տարօրինակ նամակը ժողովում աղջականները և դառն ժպիտով բացակայում «թշուառանկան, դու ոչ այս աշխարհում մարդ դարձար, ոչ աչի աշխարհում պիտանի կ'ըլնիս, ոչ հրեշտակաց և ոչ սատանայից, թէ չէ—թէ չենք տեսնել, գոնէ կ'ըլնենք Հեռուից...»

1886 թուականի գեկտեմբերի 20-ին «Մեզու Հայաստանի» լրագիրը աչիւս չ'կար, իսկ մի նորաբողոք ռուս լրագրում կարդացնեք Հանդիւսեցելով վրայ խօսած դամբանական ճառը. «գնահ, մեռել, անի սիրեմ'ներեց» չետոյ, չարեւի ճառախօսը չափշտակվում է աչի աստիճան, որ երեկուայ օրը նոր ծնած և դեռ ապրել ուղող ռուս լրագրին ցանկանում է աչ մից իսկ դառնալ պ. Պետրոսի «Մեզու»...:

Առ այժմ այսքանս բաւական է լուսահագուց չեղատակին, իսկ «ամբիծը» և «բառասունքը» իւր ժամանակին:

Ալախախէ Բաջ Բէրաւնի

Ս Ա Մ Ո Ւ Է Լ

ՊՍՏՄԱԿԱՆ ՎԷՊ

Մինչդեռ Լուսաւորչի տոհմը լարուած մաքառման մէջ էր մարմնաւոր իշխանութեան հետ, Հայաստանում աճում և հետզհետէ ուժ էին ստանում միւս եկեղեցական տարերքը: Նրանց զօրանալուն նպաստում էր ինքը մարմնաւոր իշխանութիւնը, որպէս զի թուլացնէ պարթեւների ազդեցութիւնը:

Որքան Լուսաւորչի տոհմը սիրելի էր ժողովրդին, նոյնքան նա անտանելի էր դարձել թագաւորներին: Գուցէ այդ ծանրութիւնը այնքան զգալի չէր լինի, եթէ Հայրապետական տունը գտնուէր Արարատից դուրս՝ մի այլ դաւառում: Արշակունի թագաւորները, որոնք, բացի թագաժառանգից, իրանց տոհմից մի այլ թագաւորացի չէին ներում Արարատում բնակութիւն ունենալ, — յանկարծ իրանց արքունիքի մօտ գտնում էին մի այլ տուն, մի սրբազան վեհարան, որ ոչ միայն համախառն և համապատիւ էր արքայական պալատին, այլ նրանից աւելի բարձր յարգանք էր վայելում: Թագաւորից նեղուածները այնտեղ պաշտպանութիւն և ապաստան էին գտնում: Եւ այդպիսով, այդ վեհարանը ներկայացնում էր մի հակաթոռ իշխանութիւն, որ թուլացնում էր արքայական գահի բարձր նշանակութիւնը:

Այդ անընդհատ ընդհարումները արդէն թագաւորին այն մտքին էին հասցրել, որ պէտք էր ազատուել Լուսաւորչի տոհմի ճնշումներից և ստեղծել մի նոր կաթողիկոսութիւն, որ ամեն յարաբերութիւնների մէջ ենթարկուէր թագաւորի իրաւասութեանը: Տիրան Բ-ը առաջինը եղաւ, որ ձեռնարկեց իրազօրծելու այդ նպատակը: Նրան նպաստեցին մի քանի հանգամանքներ:

Երբ Յուսիկ կաթողիկոսը չարաչար մահուամբ սպանուեցաւ նոյն իսկ Տիրանից, այդ ժամանակ Լուսաւորչի տոհմի մէջ չը գտնուեցաւ մէկը, որ արժանի լինէր Հայրապետական աթոռին: Որովհետեւ, սպանուած կաթողիկոսի երկու որդիները — Պապ և Աթանաղինէս — ծնուած լինելով նոյն Տիրան թագաւորի դուստրից, և ամուսնացած լինելով նրա երկու քոյրերի հետ, արքայական տան հետ այդքան մերձ ազգակցութեան պատճառով, բոլորովին զինուորական կրթութիւն էին ստացել, և կաթողիկոսութեան վայել վարք չունէին²³: Իսկ Աթանաղինէսի որդի Ներսէսը Կեսարիայում դեռ ուսում էր առնում:

Ահա այդ հանգամանքներից օգուտ քաղելով, Տիրանը Փառէն կամ Փառնեբոէհ անունով մէկին կաթողիկոս ձեռնադրել տուեց, որը Աշտիշատի վանքիցն էր: Նա կատարելապէս հնազանդվում էր թագաւորին, ամեն գործի մէջ նրա կամքի համեմատ էր վարվում, և մինչև անգամ շողորջորդում էր նրան²⁴:

Այդ ժամանակ եկեղեցականների ազահուլութիւնը չափ և սահման չունէր: Պատմութիւնը թողել է մի քանի

զգուելի օրինակներ, թէ որպիսի անարգ միջոցներով այդ աշխարհը ուրացած և կեանքից հրաժարուած արեղաները աշխատում էին հարստանալ, զիւղերի և կալուածքների տէր դառնալ:

Յիշեալ Փառէն կաթողիկոսի որդին էր Յոհան Եպիսկոպոսը, որ ներկայանում է որպէս մի օրինակելի ազահուլութիւն: Այդ կեղծաւորը իրան ցոյց էր տալիս վերին աստիճանի ճգնասէր, խստակեաց և անփառասէր: Հագնում էր ցնցոտիներ, ման էր գալիս կիսամերկ, և մինչև անգամ օտանդաններ չէր հագնում, այլ ամառը ոտները պատում էր «հետկով» (ճիւղպով), իսկ ձմեռը «կեմով» (բոյսերից հլւսած թուկերով):

Իւր օտարոտի զգեստաւորութեամբ շատ անգամ յայտնվում էր նա արքունիքը և սկսում էր Տիրան թագաւորի առաջ դանազան լիմար խաղեր ու կատակներ աւել: Պառկում էր չորս թաթիկների վրայ, իրան ձեւացնում էր որպէս ուղտ, սկսում էր թուջիտել և ուղտի նման ձայներ հանել, ասելով. «Ես ուղտ եմ . . . ես ուղտ եմ . . . Թագաւորի մեղքերը կը տանեմ . . . դրէք իմ վրայ թագաւորի մեղքերը, որ ես տանեմ» . . .

Իսկ թագաւորը, իւր մեղքերի փոխարէն, դնում էր նրա մէջքի վրայ զիւղերի և ագարակների պարգեւական հրովարտակներ²⁵:

Այսպէսով հարստացաւ նա և հարստացրեց իւր վանքը:

Որքան Լուսաւորչի տոհմը խիստ և անաչառ էր դէպի բարձր մարմնաւոր իշխանութիւնը, դրանք այնքան քսու և հաճոյամոլ դարձան: Որքան Լուսաւորչի տոհմը ազնիւ էր և վեհանձն, դրանք այնքան ստորաքարշ դարձան:

Ջնորհավաճառութիւնը այդ խաբեբաների ձեռքում հասել էր ամենավատթար անարգութեան: Մի անգամ նոյն իսկ այդ Յոհան Եպիսկոպոսը ճանապարհին հանդիպում է մի լաւ հագնուած երիտասարդի, որ նստած էր գեղեցիկ նժուղի վրայ: Նժուղը հրապուրում է սրբազանին: Նա կանգնեցնում է երիտասարդին, հրամայում է ցած իջնել ձիուց: Երիտասարդը կատարում է նրա հրամանը. — «Խոնարհեցրո՛ւ գլուխդ, — ասում է նրան Եպիսկոպոսը, — ես պէտք է քահանայութեան ձեռք դնեմ քո վրայ»: Զարմացած երիտասարդը պատասխանում է. — «Ես մի աւագակ, սպանող և չարագործ մարդ եմ, ես արժան չեմ մի այսպիսի պաշտօնի»: Եւ իրաւ, երիտասարդը հէնց նոյն ժամին վերադառնում էր ասպատակութիւնից: Բայց Եպիսկոպոսը ուշադրութիւն չէ դարձնում նրա ընդդիմադրութեանը, բռնութեամբ խլում է նրա վերարկուն, հագցնում է «աղաբողոն» (փաբաջայ) և ձեռքը զլինի դնելով, ասում է. — «Ահա քեզ երէց ձեռնադրեցի, հիմա դնա՛ քո զիւղի քահանան դարձի»: Յետոյ նրա տուն է երիտասարդի նժուղի վրայ, հեռանում է, ասելով. «Այդ էլ թող իմ վարձը լինի» . . .

Կաթողիկոսի որդին էր այդ անողը, երիտասարդը ինչ համարձակութիւն ունէր նրան հակառակելու:

Նա ապշած, շփոթուած գնում է իւր տունը, կնոջը պատմում է ճանապարհի վրայ պատահած անցքը: Կինը ծիծաղելով լիջեցնում է նրան, թէ դու մինչև անգամ մկրտուած չես, ինչպէս քահանայ ձեռնադրուեցար: Երիտասարդը ստիպուած է լինում կրկին դնալ եպիսկոպոսի մօտ, և գտնում է նրան իւր վանքում: Երբ յայտնում է, թէ ինքը դեռ քրիստոնեայ չէ և մկրտութիւն անգամ չէ ընդունել,— այդ միջոցին եպիսկոպոսը վեր է առնում մի սափորով ջուր, թափում է նրա գլխին, ասելով. — «Ահա մկրտուեցար, այժմ կարող ես գնալ»...²⁶

Այնչ սրբութիւն չէր կարողանում սանձահարել այդ ազահների ընչասիրութիւնը: Արշակ թագաւորի Գրան երէցը, Սրջիւնիկ անունով, կատարեց մի անօրինակ եղեռնադժոխութիւն, որի համար իբրեւ վարձ ստացաւ Գոմիկունք գիւղը, Տարօնի գաւառում: Նա թագաւորի երկրորդ կնոջից, Փառանձեմից, կաշառուելով, սուրբ հաղորդութեան բաժակի մէջ թոյն խառնեց և մատուցեց թագաւորի առաջին կնոջը Ալիմպիատային, որով և մեռաւ նա²⁷:

Բարձր հոգևորականութիւնը մի ծայրայեղութիւնից միւս ծայրայեղութեան մէջ ընկաւ: Ի դէմս Լուսաւորչի տոհմի, նա ձգտում էր իշխել և մինչև անգամ բռնանալ թագաւորի վրայ: Իսկ ի դէմս միւս կաթողիկոսական տոհմերի, նա ընդունեց հլու կամակատար լինել:

Այդ միւս տոհմերից աւելի ուժ էր ստացել այն սերունդը, որ մենք կոչեցինք քրմական տարր: Դրանց մէջ նշանաւոր էր Ալբիանոսի տոհմը, որ սկսեալ Լուսաւորչի և Խոսրով Բ-ի օրերից, պահպանում էր Մանաղկերտի անընդհատ, ժառանգական եպիսկոպոսութիւնը²⁸:

Ալբիանոսի տոհմը ունէր իւր խորին անցեալը և իւր վաղեմի սուանդութիւնները: Առաջ գալով քրմական ծագումից, այդ տոհմի ներկայացուցիչները, քրիստոնէական կրօնաւորի զգեստի տակ՝ դեռ պահպանում էին այն սովորութիւնները, որոնք հեթանոսական բնաւորութիւն ունէին, զոնէ իրանց յարաբերութիւնները կողմից դէպի թագաւորը: Հին քուրմը, նոր կրօնի քահանայի կերպարանքով, դիտէր թէ ինչպէս պէտք է վարուել թագաւորի հետ: Եւ թագաւորները սկսեցին նրանց առաջ քաշել և ուժ տալ:

Այդ տոհմը սկսեց համարձակ կերպով մաքառել Լուսաւորչի տան հետ, որ միշտ պահպանել էր իւր անարատութիւնը,— սկսեց հետամուտ լինել գրաւելու Հայկապետական աթոռը, որ միայն Լուսաւորչի տան ժառանգութիւնն էր: Փռութիւնը, բանտարկութիւնը, թագաւորի և նախարարների բոլոր հաճութեանը կատարելը,— ահա այն գլխաւոր գէնքերը, որով նրանք մրցում էին Լուսաւորչի տան հետ, և որով աշխատում էին իրանց նպատակին հասնել: Եւ թագաւորին ու նախարարներին այս տեսակ կամակատարներ էին հարկաւոր, և ոչ Լուսաւորչի ժառանգների նման անաչառ, կրօնասէր կաթո-

ղիկոսներ, որոնք մարմնաւոր իշխանութեան հակառակ, միշտ, ներկայացնում էին մի մեծ, ընդգրկմադիր զօրութիւն:

Ջորջորգները տարան յաղթութիւնը:

Ներսէս մեծի ցաւալի վախճանից յետոյ, Լուսաւորչի Հայրապետական աթոռը զրաւեցին Յուսիկը²⁹, Զաւէնը³⁰, Ջահալը³¹ և Ասպուրակէսը³²: Այդ չորսն էլ, սր մինը միւսից յետոյ կաթողիկոսներ դարձան, Ալբիանոսի որդիներից էին և քրմական ծագումից:

Այդ կաթողիկոսները մարմնաւոր իշխանութեան բարձր ներկայացուցիչներին նմանուելու մէջ այնքան հեռու գնացին, որ հոգևոր կաթողիկոսութիւնը դարձրին մի տեսակ նախարարութիւն, և նախարարների նման էին աւարում: Ջրջում էին ոսկեսանձ, ոսկեսարաս նժուղներով, որ հոգևորականներին վայել չէր նստել: (Հոգևորականները սովորաբար ջորիներ էին նստում, կաթողիկոսը սպիտակ գոյնով, իսկ նրանից ստոր աստիճան ունեցողները հասարակ գոյններով): Հագնում էին սամուրենի, կրնդմենի, որ հոգևորականներին արգելուած էր կրել: Հագնում էին զոյնզոյն նարտներով, ժապաւէններով և ոսկեհոռ ծոպերով զարդարած հագուստներ: Եւ իրանց պճնասիրութիւնը այն աստիճան ծայրայեղութեան հասցրին, որ իրանց անգուսպ հաճութեան բաւականութիւն տալու համար, սկսեցին մինչև անգամ զինուորական զգեստներ հագնել: Զաւէնը առաջին օրինակը տուեց զինուորական զգեստներ հագնելու և նրան հետևեցին նրա յաջորդները³³:

Լուսաւորչի տան անկումից յետոյ, մինչդեռ բարձր հոգևոր իշխանութիւնը այս տեսակ անկարգութեան մէջ էր, Հայաստանում լուռ ու մունջ աճում և հետզհետէ զօրանում էր օտարազգի կրօնաւորների տարրը — յունականը և ասորականը:

Թէև քրիստոնէութեան մուտքի սկզբում, բնիկներից պատրաստի անձինք չը լինելու պատճառով, նրանց յանձնուեցան մինչև անգամ վիճակային եպիսկոպոսութիւններ, — բայց որովհետև վիճակային եպիսկոպոսութիւնը Հայոց հոգևոր կառավարութեան մէջ ներկայացնում էր մի տեսակ ինքնուրոյն և ինքնակալ իշխանութիւն, որ, բացի յայնմանէ որ կենտրոնացած էր իւր մէջ, այլ պահպանվում էր մի և նոյն տոհմի մէջ իբրեւ ժառանգութիւն³⁴, — այդ պատճառով, այդ պաշտօնը առնուեցաւ օտարներից և հետզհետէ զրաւեցին բնիկները — ազգով հայ եկեղեցականները:

Օտարազգի կրօնաւորների ձեռքում մնացին վանքերը, վանական միաբանութիւնները և անապատները:

Թէ իւրաքանչիւր վանքում ո՞րքան էր դրանց թիւը, — բաւական է բերել մի օրինակ, որ երբ սուրբ Նպիփանը թողեց Հայոց երկիրը և վերադարձաւ Յունաստան, նա իւր ջանքերով հաստատած շատ կրօնական միաբանութիւններ թողնելուց յետոյ, Կարա իւր հետ միայն իւր ձեռնասուն աշակերտներից 500 հոգի³⁵:

Այդպէս է նկարագրում ժամանակի պատմադիրը այդ անապատականների կեանքը.

. . . «Քնակվում էին անապատներում, առանձնացած էին երկրի քարանձաւներում, ժայռերի ալրերում և խողոչներում: Միայն մէկ հանդերձ ունէին, շրջում էին բոբիկ ոտներով, կերակրվում էին խոտերով, ընդեղէններով և արմատներով: Գազանների նման թափառում էին լեռների մէջ, պատած էին մաշկերով և այծի մորթիներով, և անապատներում մոլորուած, Աստուծոյ սիրոյ համար, խորին նեղութեան մէջ, տանջվում էին ցրտից, տօթից, քաղցից և ծարաւից: Եւ իրանց կեանքի ամբողջ օրերը այսպիսի համբերութեամբ էին տանում, բոլորովին ունայն համարելով այս աշխարհը . . . և թռչունների երամների նման, բնակվում էին ապառաժների խողոչներում կամ քարանձաւների խորքերում, առանց որ և է կայք կամ ստացուածք ունենալու, առանց որ և է խնամք կամ դարման տանելու իրանց մարմինն»³⁶:

Օտարագրի կրօնաւորները, որոնք լցրել էին հայոց անապատներն ու վանքերը, կամ այս տեսակ ճգնաւորներ էին, որոնց կրօնամոլութիւնը հասնում էր վերին աստիճանի մոլեռանդութեան,—կամ խիստ ամուր հաստատութեամբ կազմակերպուած կղերական միաբանութիւններ էին, որոնք հարստահարում էին երկրի արդիւնքները յօգուտ իրանց վանքերի:

Առաջինները — անապատականները, — անձնուրացութիւնը, կեանքից և աշխարհի վայելչութիւններից հրաժարուլը՝ ընդունելով իբրեւ միակ փրկարար հոգեւոր դադափար, իրանց սպանիչ օրինակներով մեռցնում էին ժողովրդի մէջ ամեն կեանք, ամեն աշխոյժ և ամեն ձգտումն դէպի յառաջագիմութիւն: Ժողովրդի մէջ վհատութիւն և ունայնասիրութիւն զարգացնելով, կտրում էին նրան թէ աշխարհից և թէ գործունէութիւնից: Իդուր չը ստացան նրանք «խ ո տ ա ճ ա ր ա կ»³⁷ անունը, որով մարդը հաւասարացրել էին անասունի:

Միշտ խոնարհութիւն քարոզելով, միշտ հեղութիւն քարոզելով, նրանք սպանում էին ժողովրդի քաջագնական ոգին: Թէ որքան աննպաստ կարող էին լինել այդ տեսակ քարոզները ժողովրդի պահանջներին,—այդ մասին բաւական է ի նկատի առնել Հայաստանի աշխարհագրական դրութիւնը, թէ որպիսի դրացիներ ունէր նա և որպիսի բարբարոսներով էր շրջապատուած նա: Մի ժողովուրդ, որ սուրը ձեռքում, ամեն ըոպէ պէտք է հսկէր, թէ որ կողմից է գալիս թշնամին,—նրան ասում էին՝ սուրդ ցած դէր, մտիւր քարանձաւների մէջ, և քո հոգու համար աղօթիւր . . . աշխարհը չարժէ այնքանին, որ մարդ նրա համար մտածէր . . .

Տրդատ մեծը առաջինը եղաւ, որ հետեւեց այդ խրատներին և այն սուրբ, որ հայոց դրացիների վրայ սարսափ էր տարածում, ցած դրեց և մտաւ Սեպուհ լեռան ալրերի մէջ:

Բայց դրացիները աւելի լաւ էին հասկանում իրանց գործը: Այդ մասին պատմութիւնը տալիս է մեզ մի շատ ինքնուրոյն, և ժամանակի բնաւորութեանը խիստ յատկանիշ օրինակ.

Երբ Լուսաւորչի թու Գրիգորիս կաթողիկոսը, քրիստոնէութիւն տարածելով, յայտնուեցաւ Աղուանից աշխարհում, և երբ յանդիման եղաւ Մաղքութների Սանէսան թագաւորին, իւր քարոզի մէջ, ի թիւս այլ խրատների, յայտնեց այն միտքը, թէ «Ատելի է Աստուծոյ աւարառութիւնը, յափշտակութիւնը, սպանութիւնը, ազահութիւնը, ուրիշներին զրկելը, այլոց սեպհականութեան աչք դնելը» և այլն: Նրան բարկութեամբ պատասխանեցին. «Եթէ չը յափշտակենք, եթէ այլոց ունեցածի աւարի չառնենք, ուրեմն ի՞նչով պէտք է ապրենք մենք և մեր զօրքերի բազմութիւնը»: Յետոյ թագաւորը և աւագանին իրանց մէջ խորհեցին. «Գա եկել է և այդպիսի քարոզներով կամենում է զրկել մեզ մեր կեանքի պէտքերը հայթայթելու քաջութիւնից. եթէ դրան լսելու լինենք, և ընդունենք քրիստոնէական օրէնքները, այն ժամանակ կը խափանուին մեր ապրուստի միջոցները». . . Եւ աւելացրին. «Այդ հայոց թագաւորի խորամանկութիւնն է, դրան ուղարկել է մեզ մօտ, որ այդ ուսմունքով խափանէ մեր ասպատակութիւնները, և մեր արշաւանքները իւր աշխարհից դադարեցնէ. եկէք դրան սպանենք, և ետոյ արշաւենք դէպի Հայաստան և աւարով լցնենք մեր աշխարհը». . .

Այդպէս էլ արեցին. Աստուծոյ մարդուն կապեցին մի կատաղի ձիան պոչից և բաց թողին Վատնեան դաշտի տարածութեան վրայ³⁸. . .

Այժմ պարզ է, թէ ի՞նչ տեսակ դրացիներ ունէր Հայաստանը: Եւ աղուանները դեռ ամենալաւ դրացիներն էին: Իսկ հայերը պէտք է քրիստոնէական հեղութեամբ այդ բարբարոսների հետ մրցէին. . .

Օտարագրի կրօնաւորների մեծ մասը, որպէս լիշուեցաւ, վերելում նկարագրած անապատականներն էին, որ իրանց սպանիչ օրինակով մեռցնում էին ամեն կենդանութիւն: Մնացեալները զանազան կղերական միաբանութիւններ էին, որ գրաւել էին վանքերը: Որքան առաջինները արհամարհում էին կեանքը և աշխարհի վայելչութիւնները, նոյնքան վերջինները ամեն հնար գործ էին դնում հարստացնելու իրանց վանքերը:

Յաւալին այն էր, որ դրանք էին հայոց վարժապետները: Այն բոլոր դպրոցներում, որ հիմնուեցան Լուսաւորչի ձեռքով, Տրդատի օրերում, և այն բոլոր դպրոցներում, որ հիմնուեցան Ներսէս մեծի ձեռքով, Արշակ Բ-ի օրերում, — բոլորի մէջ տիրապետում էին յունաց և ասորոց լեզուները, բոլորի մէջ ուսումը աւանդվում էր յունաց և ասորոց գրքերով³⁹: Ուսման նպատակը լինելով՝ ծանօթացնել քրիստոնէութեան և սուրբ գրքերի հետ, իսկ սուրբ գրքերը գրուած լինելով լիշեալ լեզուներով,—

այդ պատճառով նրանք դարձան դպրոցական լեզու: Հայոց լեզուն, Հայոց գիրն ու դպրութիւնը արտաքսութեան Հայոց ուսումնարաններէ, որովհետեւ դեռ սուրբ գրքերի թարգմանութիւններ չէին եղած, և Հայկական դպրութիւնը տակաւին մնացել էր իւր հեթանոսական բովանդակութեան մէջ, և այդ պատճառով արհամարհուած էր:

Այդ յունական և ասորական դպրոցները, որ կառավարվում էին յոյն և ասորի կղերի ձեռքով, կարող էին աւելի վտանգաւոր լինել, եթէ դուրս գային վանքերի պարիսպներից և տարածուէն ժողովրդի մէջ: Բայց վանքերի մէջ փակուած լինելով, ժողովուրդը թէև չէր օգտնւում նրանցից, բայց գոնէ չէր էլ վարակւում: Նրանք պատրաստուած էին միայն հոգևորականներ, — ասորացի և յունաց լեզուներով կրթուած հոգևորականներ:

Այդ օտար, Հայի Համար խորթ և անհասկանալի լեզուները տիրապետում էին և Հայոց եկեղեցիներում: Բոլոր սուրբ գրքերը, բոլոր աղօթքներն ու մաղթանքները այդ լեզուներով էին կատարվում: Ժողովուրդը ոչինչ չէր հասկանում, և ոչինչ էլ չէր շահւում եկեղեցուց: Այդ էր պատճառը այն խորին դանդաղկոտութեան, որով քրիստոնէութիւնը տարածվում էր Հայաստանում:

Հայոց լեզուն մնացել էր հեթանոսական Հին երգերի մէջ, որ դեռ երգում էր ժողովուրդը, որ դեռ սիրում էր ժողովուրդը: Հայոց լեզուն մնացել էր հեթանոսական Հին արարողութիւնների մէջ, որոնցից դեռ բոլորովին չէր բաժանուել ժողովուրդը: Հայոց լեզուն մնացել էր նոյն իսկ ժողովրդի բերանում, որ հալածում էր օտարազգի կղերը:

Այդ բոլորից յետոյ, շատ հասկանալի է, թէ ինչ կործանիչ ազդեցութիւն կարող էին ունենալ այնքան բազմաթիւ վանքերն իրանց օտարազգի կրօնաւորներով, երբ ժողովուրդը իւր հոգևոր և մտաւոր կրթութիւնը պէտք է այդ անհարադատ ձեռքերից սպասէր:

Օտարազգի կրօնաւորները երկար չը մնացին իրանց ճգնաւորական կեղևի մէջ: Հարստութիւնը հետզհետէ խլեց այն կեղծ-բարեպաշտական դիմակը, որով ծածկուած էին նրանք: Աշխարհի փառքն ու վայելչութիւնները արհամարհող արեղանքերը, որոնք առաջ ցնցոտիներով էին ծածկուած իրանց մերկութիւնը, բոբիկ ոտներով էին շրջում, միայն արմատներով ու բոյսերով էին կեղտակրում, — երբ հարստացան և հարստացրին իրանց վանքերը, սկսեցին ոչ միայն չափազանց շուտ կեանք վարել, այլ բոլորովին այլ փառասիրութիւնների ձգտել:

Իւր տեղում լիշուեցաւ, որ Արշակունեաց վերջին թագաւորները մասամբ ուղղեցին Տրդատի սխալը, նրանով, որ օտարազգի կրօնաւորներին թող չէին տալիս եկեղեցու վարչական պաշտօնների մէջ մտնել, որպիսի էր վիճակաւին եպիսկոպոսութիւնը, բայց միայն համբերում էին նրանց վանքերին, որ մի անգամ ձեռք էին ձգել: Բարձր հոգևոր իշխանութիւնը — կաթողիկոսութիւնը — միայն լու-

սաւորչի տան ժառանգութիւնն էր, որ յետոյ ժամանակաւորապէս Ալեքանոսի տոհմի ձեռքն անցաւ: Իսկ վիճակաւին եպիսկոպոսութիւնների պաշտօնը վարում էին նոյնպէս բնիկները, միայն ազգով Հայ եկեղեցականները: Բացառութիւններ խիստ սակաւ էին լինում:

Բայց Արտաշէս Գ-ի թագաւորութեան վերջին օրերում՝ օտարազգի կրօնաւորները հետամուտ են լինում ոչ միայն Հայոց վիճակների եպիսկոպոսութիւնները գրաւելու, այլ մինչև անգամ Հայրապետական աթոռը իրանց ձեռքը ձգելու: Փամսունակի քաղաքական դառն Հանգամանքները նպաստեցին նրանց: Արշակունեաց իշխանութիւնը անկման վիճակի մէջ էր. թագաւորի մէջ այլ ևս զօրութիւն չէր մնացել: Նախարարների մէջ տիրում էր անհաշտ երկպառակութիւն: Նրանք աստատմբուել էին Արտաշէսի դէմ, և աւելի բարւոք էին համարում օտարի ծանր լուծը կրել, քան իրանց թագաւորին խոնարհուել: Հայաստանը հոգեվարքի մէջ էր: Մնում էր վերջին հարուածը, որ տար պարսիկը և Արշակունեաց տան վերջին շառաւիղը հանգչէր . . .

Ահա այդ տագնապի միջոցներում օտարազգի կղերը աշխատեց օգուտ քաղել Հանգամանքներից: Նա Հայոց կաթողիկոսի ընտրութեան մէջ, որ վաղեմի աւանդութիւններով կախուած էր միայն Հայոց թագաւորից, Հայոց նախարարներից և Հայոց ժողովրդից, — խառնեց օտարի նենդաւոր ձեռքը: Սուրմակը առաջինը եղաւ, որ այդ դաւաճանութեան օրինակը տուեց, և պարսից Վաւսթ թագաւորի հրամանով Հայրապետական աթոռը բարձրացաւ: Նրան յաջորդեցին Բրքիշօ և Զմուէլ ասորիները, դարձեալ պարսից թագաւորից նշանակուելով: Թէ որպիսի ազահութեամբ այդ մատնիչները սկսեցին այնուհետև վիճակները դրաւել և եպիսկոպոսների ժառանգութիւնները յափշտակել, — այդ մասին պատմութիւնը թողել է խիստ պախարակելի օրինակներ ⁴⁰:

Այդ դաւաճանները դարձան պարսից թագաւորի ձեռքում մի անարգ գործիք, և Հայոց ազատ եկեղեցու բոլոր կարգերի մէջ խառնեցին նրա կործանիչ միջամտութիւնը: Եպիսկոպոսների ձեռնադրութիւնը և նրանց վիճակներ տալու իրաւունքն անգամ՝ կախումն ստացաւ պարսից թագաւորից: — Հայոց կաթողիկոսը դարձաւ պարսից մարզպանի ընկեր և գործակից, որի կառավարութեանը ենթարկուեցաւ այդ ժամանակ Հայաստանը ⁴¹:

Այդ բոլոր ցաւալի դէպքերը կատարուեցան այն ժամանակ, երբ Ղուսաւորչի տան վերջին ժառանգը, Սահակ պարթևը, տակաւին կենդանի էր: Թէև ասորին պարսից բռնակալ ձեռքով յափշտակեց նրանից Հայրապետական աթոռը, բայց նա արդէն իւր գործը կատարել էր — Հայաստանի փրկութեան մեծ գործը: Նա հեռացաւ ասպարէզից, բայց յաղթութիւնը իւր հետ տարաւ: Իւր տոհմի մէջ վերջինը լինելով, նա հասցրեց և վերջին ամենասատիկ հարուածը, որով խորտակեց օտարազգի կղերի ամբողջ ա-

պագան: Մարգարէական ոգւով նախագուշակելով գալոց վտանգները, նա այդ վտանգների դէմ մի ամուր պատնէշ դրեց: Արդարեւ, Արշակունեաց արքայական գահը ընկաւ, Հայրապետական աթոռը պարսից վերահսկողութեանը ենթարկուեցաւ, բայց նա ազատեց եկեղեցին, ազատեց ազգը: Ի՞նչով:—

Մեծ Հայրապետը, իւր գործակից Մեսրոպի աջակցութեամբ, ստեղծեց Հայոց գիրը և նոր դպրութիւնը: Հայոց լեզուն սկսեց թագաւորել թէ՛ Հայոց դպրոցներում և թէ՛ Հայոց եկեղեցիներում: Հայը սկսեց իւր լեզուով ազօթել և իւր լեզուով կարդալ:—Եւ դրա մէջն էր օտարագրի կղերի մահը: Մինչև այդ ժամանակ, ինչպէս տեսանք, յունաց և ասորոց լեզուներն էին տիրապետում Հայոց դպրոցներում. յոյները և ասորիներն էին Հայոց վարժապետները. նրանց լեզուներն էին տիրապետում և Հայոց եկեղեցիներում: Բայց Հայկական տառերի գիւտից յետոյ, արտաքսուեցան նրանք: Բոլոր սուրբ գրքերը թարգմանուելով մայրենի լեզուով, թէ՛ եկեղեցին և թէ՛ դպրոցը դարձաւ բուն ազգային, և ազատուեցաւ օտարագրի կղերի հոգաբարձութիւնից: Իսկ նրանց դաւաճանութեամբ յափշտակած կաթողիկոսութիւնը տւեց խիստ սակաւ ժամանակ⁴²:

Ահա այդպէս, Լուսաւորչի տոհմի վերջին Լուսաւորիչը, Սահակ պարթևը, սկիզբը դրեց Հայոց վերածնելութեան «Ոսկեայ դարին», որով կրկին կենդանացաւ Հայաստանը, և ընկաւ խաւարի թագաւորութիւնը . . .

ՐԱՅՅԻ

(Կը շարունակուի):

Խմբագիր-Հրատարակիչ ԱՐԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Լիակատար Օրացոյց 1887 թ., զանազան հետաքրքիր լաւելուածներով և տեղեկութիւններով Հրատարակուած յօգուտ Պօլսոյ Ս. Փրկչի Ազգային Հիւանդանոցի Հայոց, վաճառվում է Կենդրոնական գրադաճառանոցում, գինն է 30 Կ.:

«ՎԱՐԺԱՐԱՆ»

Մանկավարժական ամսագրի I և II տարուայ Համարները վաճառվում են պ. Գ. Շահբուդաղեանի մօտ: Երկու տարուայ Համարները միասին 5 ռուբլի: Օտարաքաղաքացիք գիմում են այս Հասցեով՝— Тифлисъ. Григорію Шахбудагянцъ. Абасъ—Абатская площадь, соб. домъ № 8:

„ՄԸԱԿ“

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԳԻՐ

ԱՌԱՋԻԿԱՅ 1887 ԹԻՒՆ

Կը Հրատարակի թիֆլիսում, նոյն գիրքով և նոյն պրօգրամով: Մենք կը ստանանք սեփական Հեռագիրներ: «Մշակի» տարեկան գինը 10 ռ. է, վեց ամսովանը 6 ռ.: Գրվել «Մշակին» կարելի է խմբագրատանը (Բարօն-սկայա և Բաղարնայա փողոց. անկիւնում, Թամամշեվի տանը): Կաշարութեան ուրիշ քաղաքներէն «Մշակին» գրվելու Համար պէտք է գիմել Հետևեալ Հասցեով. Тифлисъ, Редакция газеты „М ш а к ъ“, իսկ արտասահմանից. Tiflis, Rédaction du journal arménien „Mschak“.

Խմբագիր-Հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

„ԱՐԱՐԱՏ“

ԱՄՍԱԳԻՐ

Կը Հրատարակուի ամիսը մի անգամ. բաժանորդագրութիւնը տարեկան է և սկսվում է Յունուար ամսից. բաժանորդագիրն է Ռուսաստանում՝ 4 ռուբլի, Տաճկաստանում, Պարսկաստանում և Եւրոպայում՝ 5 ռ. Հնդկաստանում՝ 6 ռ. Ծրագիրն է.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ.

Արարատում կը հրատարակուեն նաեւ Վեհափառ Կաթողիկոսի եւ Սինոդի կողմից եղած վարչական այլ եւ այլ հրահանգութիւնները եւ Սինոդի օրագրութիւններից քաղուածները:

Արարատում կը հրատարակուեն յիշատակարաններ՝ իբրեւ պատմական աղբիւր. կարտասուկուեն լրագրներից իւր ուղղութեանը յարմար յօդուածներ, զետեղելով բոլոր բովանդակութեան:

Կը հրատարակուեն նաեւ լուրեր «Այլ եւ այլ» վերնագրով:

Հայաբնակ քաղաքներում եւ գաւառներում ստորագրուել ցանկացողները թող դիմեն տեղական Հոգ. իշխանութեան գործակալներին կամ ուղղակի Ս. ԷՋՄԻՍՄԻՆ. հասցէն Эчмиадзинъ. Типогр. Комитетъ—Տպարանական ժողովին:

Բացուած է առաջիկայ 1887 թուականի բաժանորդագրութիւնը

„ԱՂԲԻՒՐ“

ՄԻԱՄՍԵԱՅ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԳ ՀԱՆԴԻՍԻ

(ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ԵՒ ԴԱՍԻՐԱԿԱՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ)

ՀԻՆԳԵՐՈՐԳԻ ՏԱՐԻ

(Տարէնը լոյս է տեսնում 12 Համար, 3—4 տպագրական Թերթից իւրաքանչիւր Համարը)

Առաջիկայ 1887 թուականից «Աղբիւրը» կը հրատարակուի նոյն ուղղութիւնով՝ անհամեմատ շքեղ քան նախորդ տարիները, գիրքն աւելի մեծացրած, փոխանակ 2—3 թերթի՝ 3—4 թերթ, և ծնողների բաժինը կը հրատարակուի՝ տարին երեք անգամի փոխանակ, ամեն ամիս առանձին տետրակներով:

Պրէմիաները կը լինին մեր թարգմանչաց՝ սրբոց ՍԱՀԱԿԱՅ և ՄԵՍՐՈՎԲԱՅ մեծագիր (62 սանտիմ երկարութիւնով և 45 ս. լայնութիւնով) վիմագրուած պատկերները: Այդ պրէմիաներն արդէն պատրաստ են և բաժանորդ գրուողն անյապաղ կը ստանայ թիֆլիզում խմբագրատանը, իսկ օտարաքաղաքացիներին կուղարկուեն բաժանորդագիրն ստանալուց յետոյ իսկոյն:

Աղբիւրն՝ տարեկան բաժանորդագիրը 3 ռ. է, անբաժան են դրանցից և պրէմիաները, սրոնց գինն է 2 ռ., ուրիշն «Աղբիւր» ստանալ կամեցողները պէտք է ուղարկեն

Թէ՛ «Աղբիւր» տարեկան բաժանորդագիրը և Թէ՛ պրէմիա-
ների վճարը բնագումէն 5 ռուբլի:

Հասցէն՝ Тифлисъ. Редакцію „Агбуръ“, իսկ ար-
տասահմանից՝ Tiflis (Caucase) Rédaction du journal
«AGBUR».

Խմբագիր-Հրատարակիչ ՏԻԳՐԱՆ ՆԱԶԱՐԵԱՆՅԱՆ

Unter dem Titel

ARMENISCE BIBLIOTHEK

(Herausgeber: ABGAR IOANNISSIANY)

führe ich dem deutschen Lesepublikum eine Serie der
besten, ausgewählten Werke einer in Europa noch wenig
bekannten, und doch viele Schätze bergenden Litteratur
der Gegenwart in vorzüglichen Uebersetzungen und ge-
diegener handlicher Ausstattung vor.

Als erster und zweiter Band wurden soeben
ausgegeben

I

DREI ERZÄHLUNGEN

von

RAPHAEL PATKANIAN

Aus dem Armenischen uebertragen

von

ARTHUR LEIST

Ein Band 8°, 13 Bogen.—Preis 75 kop.

II

LITTERARISCHE SKIZZEN

von

ARTHUR LEIST.

Inhalt: Ein Volkssänger. Raphael Patkanian. Pa-
ter Leo Alischan. Mkrtitsch Beschiktaschlian. Abo-
wian. Die Kongregation der Mechitaristen. Erzbi-
schof Gabriel Aiwassowski. Gabriel Sundukiantz.
Das armenische Zeitungswesen. Ein Vater seines
Volkes.

Ein Band 8° 12 Bogen.—Preis 75 kop.

Für den Kaukasus ausschliesslich zu haben in der
Центральная Книжная Торговля въ Тифлисъ.

WILH. FRIEDRICH

K. R. Hofbuchhändler

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԴՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՅՈՒՄ

Ստացուել են հետևեալ հայերէն նոր հրատարակու-
թիւնները

Ընթերցանութեան գրքեր

Բ. Կ.

1. Արեւիկայի՝ Նորաձիւղը—գոտապարտեալը, երա-
զի մը գինը, կատակ մը. 50
2. Ապուշը 40
3. Կոտանեանց՝ Հայոց վանքերը (Համառ. տեսութ.)— 50
4. Տէր-Աղէքսանդրեան՝ Թիֆլիսեցոց մտաւոր կեանքը 1 50
5. Փառնակէն՝ Գրականական երեկոյ կատակերգութ.— 20
6. Շուշանիկ Շամբոբեան, Լուսանման, հին զրոյց. — 40
7. Արեւիկայի մահը (դիկէնսից). 5
8. Աւետարիւս՝ Փրիտեօֆ դիւցազն, նորմանդական
հին զրոյց 30
9. Գրեգոր Լուսաւորեքը և իւր սրտեքը 15
10. Հայ դիւցազնուհի մը 25
11. Հայ գիւղացի 10
12. Պերպէրեան՝ զրամ, տնտեսագիտ. բանախօսութիւն— 35

Դասագրքեր

1. Ն. Սիմոնեանց՝ Ընդհանուր աշխարհագրութիւն,
երկրորդ տարի, երկրորդ տիպ, ...

2. Մասն ուսումնական և բնական,
պատկերներով և քարտեզով 60
 3. Ընդհանուր աշխարհագրութիւն,
երկրորդ տարի, մասն քաղաքական, երկ. տիպ— 60
 3. Տէր-Ղևոնդեան՝ Մայրենի լեզու, ա. տարի, տասնե-
մէկերորդ տիպ, բարեփոխած, ճոխացրած և պատ-
կերազարդ 35
 4. Մայրենի լեզու, երկրորդ տարի,
ու. լեզուորդ տիպ, բարեփոխած և ճոխացրած նո-
րանոր յօդուածներով 40
 5. Մայրենի լեզու, երկրորդ տ. հինգ. տ.— 45
 6. Ս. Մանգինեան՝ Ընտանեկան աշխարհ, Ժողովրդա-
կան բանաստեղծութեան հաստատեցումը և Այլ-
բնար. երկրորդ տիպ 25
 7. Տէր-Ստեփանեանց՝ Սկզբունք Քրիստոնէական հա-
ւատոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, չորրորդ բա-
րեփոխեալ տպագրութիւն 50
- Դասագրքերից գումարով գնողները 20% զեղչ ունին:
Ընթերցանութեան գրքերի համար ճանապարհածախք
պէտք է ուղարկել մանեթին 15 կոպ.

ԷՄԻՆ ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՅԱՆ

ԶՐԱՄՆՔԻ ԶՈՂ

ԴՐԱՄԱ 4 ԳՈՐԾՈՂՈՒԹ.

Վաճառում են 80 կոպէկով Տփլիսի գրավաճա-
ռանոցները և Երևանում հեղինակը:

(10—10)

Կեդրոնական գրավաճառանոցում գտնվում են պ. Նշան
Պէրպէրեանի հետևեալ հրատարակութիւնները, ԱՐԺԱՆԱ-
ՅՐԱԾ գներով.

1. Սերանոյշ՝ զրեց Ս. Տիւսաբ, գինն է 1 50
 - Առաջ վաճառվում էր 2 ռ. 25 կ.
 2. Սիւ՝ Թադեոսական Հրէա, 4 հատոր, պատկերազարդ 9 —
 - Առաջ վաճառվում էր 12 ռ.
 3. Ճաշակ արդի հայ մատենագ., Պիպէռճեանի, բ. տիպ— 40
 4. Հիւգօ՝ Թշուառներ, երեք հատոր, նորագոյն տիպ. 3 —
 5. Գիւցազուհի աշխատութ. (ТРУЖЕНИКИ НАУКИ) պատկ. 1 50
 6. Փոքրիկ տղի մը Յուշապէսը 75
 7. Մեր երկրաւոր բնականները և իւր Յօրինելը 50
 8. Համառոտ Մարմնամարզութիւն 75
- Արտաքին քաղաքներէից ապսպրողները ճանապարհա-
ծախք պիտի վճարեն:

ՆՈՅՆ ՏԵՂԸ.

Տաղաւարեան՝ Բնական պատմութիւն. Հատոր Ա.
Կենդանային Հիւսուածաբանութիւն և մարդկային կազ-
մախօսութիւն և Բնախօսութիւն: Ի ՊԵՏՍ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԵՐԿՐՈՐԻՄԱԿԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԱՅ: Ընտիր և ճոխ տպագրու-
թիւն, բազմաթիւ նրբագիր պատկերներով զարդարած:
Գիրքը բաղկացած է 24 քառտեղ թերթերից, տիպը
մաքուր է, թուղթը ընտիր: Գինն է 4 ռ.: Արտաքին
քաղաքներէից ապսպրողները ճանապարհածախք պէտք
է վճարեն մօտաւորապէս 40 կ.

